

TARTU ÜLIKOOL
Sotsiaalteaduste valdkond
Ühiskonnateaduste instituut
Infokorralduse eriala

Sigrid Lauren

**Elulookirjeldus kui nõukogude aja dokumendiliik: Tartu Riikliku
Ülikooli sisseastujate näitel aastatel 1944-46 ja 1953-55**

Lõputöö

Juhendaja: Ene Selart, MA

Tartu 2019

SISUKORD

SISSEJUHATUS	4
1 TEOREETILINE RAAMISTIK	8
1.1 Elulookirjelduse mõiste ja tähendus	8
1.2 Tartu Ülikooli sisseastumisdokumendid 20. sajandil	12
1.3 Tartu Riikliku Ülikooli sisseastumisel nõutavad dokumendid (1940.-1950. aastad)	15
1.4 Kaadriarvestusleht kui alusdokument elulookirjelduse kirjutamisel	16
1.5 Uurimisküsimused	17
2 METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD	18
2.1 Lõputöös kasutatud uurimismeetod	18
2.2 Lõputöö valim	20
3 ÜLEVAADE UURIMISTULEMUSTEST	22
3.1 Isiklikud andmed	26
3.2 Haridus, võõrkeelte oskus	28
3.3 Teave vanemate kohta	29
3.4 Parteilisus, kuulumine/mittekuulumine ÜLKNÜ-sse	31
3.5 Teave välismaal viibimise, saksa sõjaväes osalemise ja kohtu poolsete karistuste kohta ...	32
4 JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON	34
4.1 Uurimistöö järeldused ja meetodikriitika	34
KOKKUVÕTE	39
SUMMARY	41
KASUTATUD KIRJANDUS JA ARHIIVIALLIKAD	43

LISAD	46
Lisa 1. Elulookirjutajate identifitseerimiskoodid	46

SISSEJUHATUS

Dokumendihalduse perspektiivist lähtudes on elulookirjeldus justkui vaheetapp biograafia ja ankeedi vahel: sest kui elulugu on inimese enda jutustus elu kohta ja ankeet on konkreetsetele küsimustele vastamine etteantud lahtritesse, siis elulookirjeldus sisaldab endas komponente nii ühest kui teisest žanrist. Seetõttu on elulookirjeldus huvitav uurimismaterjal dokumendiajaloo seisukohast, kuna mõnes mõttes on ta vabas vormis sõnastus inimese enda elukäigust, aga teisest küljest peab siiski järgima teatud oma ajastule omast „kava“, mis omakorda annab uurijale võimaluse neid dokumentidena võrrelda, samas analüüsi sisukust säilitades.

Mineviku uurimise seisukohast võib väita, et inimeste elulood on üheks vanimaks ajaloo jäädvustamise vormiks, milles taaselustub üheskoos nii isik, kelle elulugu see on, kui ka ajastu, milles see isik elas (Pallas, Tammar ja Uus, 2006: 11). Elulugude põhjal saame me ehk veidike teistsuguse ülevaate ajaloosündmustest, kui on kirjas ajalooõpikutes ning samuti saame elulookirjeldusi vaadelda kui oma ajastu peegeldust, mis näitab iga üksiku inimese olulisust erinevates ajaloosündmustes (Pallas jt, 2006:11). Eluloo kirjapanemiseks on erinevaid viise, kuid peamiselt jagunevad need järgnevalt: on biograafiad, kus autor jutustab kellegi teise eluloost ja on autobiograafiad, kus inimesed ise jutustavad oma elust (Pallas jt, 2006:11).

Elulugudes ja mälestustes leiab väga tihti ütlemisi, mis võivad paaris lauses sisaldada palju rohkemat, kui terved ajalooraamatud: „*See kommunisti-valitsus oo nii-kangesti ell, kui sa vähegi midagi ütled. Kohe oled rahva-vaindlane. Nää Eesti ajal põld midad, kõik üteldi välja, mis taris... isegi riigimeestest tehti kori-joonistusi ning...*“ (Hinrikus ja Kirss, 2018: 7). Toonasel ajal ei võtnud inimesed lihtsasti omaks seda, et inimene pidi enda ja oma pere kohta puudutatavat infot varjama või selle kohta valet kirjutama või üldse midagi maha vaikima. Seetõttu on eriti rõõmustav see, et saame praegusel ajal kõigest toimunust vabalt rääkida ja seda kõike ka avalikkusega jagada (Hinrikus ja Kirss, 2018: 7-8).

Eli Pilve (2017) kirjutab, kuidas eestlastel on mitmeid kordi läbi ajaloo tulnud silmitsi seista poliitilise võimu äkilise vahetumisega, mis on endaga kaasa toonud täiesti erineva ühiskonnakorralduse, uued tõekspidamised ja väärtushinnangud, mis polnud eelmise elu ja harjumustega võrreldavad. Väga paljudel tuli sellist võimuvahetus kogeda rohkem kui üks kord elu jooksul (Pilve, 2017: 58).

Eriti kontrastne on 20. sajandi ajalugu ning 1940. aastad, mil lühikesel ajaperioodil tuli inimestel korduvalt uue riigikorraga kohaneda. Esimese suurema murrangu tõi kaasa 1940. aasta Nõukogude okupatsioon, kui inimestel tuli õppida uutes tingimustes elama ning ühtlasi ka oma elulugu vastavalt muutunud oludele teistmoodi kirjeldama. Heaks näiteks selle kohta on 1940. aastatest pärinevad arreteeritute ülekuulamisprotokollid: kui 1940-1941 aastatel kinnivõetud ei osanud veel kasutada nõukogulikke formuleeringuid ega varjata ebasoovitavaid asjaolusid oma minevikust, siis pärast Eesti taasokupeerimist püüti oma elulugu kohandada või teatud detaile mitte avaldada (Rahi-Tamm ja Saueauk, 2015: 236-237). Seega nõukogude võimu taaskehtestamisel Eestis 1944. aastal juba teati, kuidas tuleb unustada kõik vana ja alluda uuele korrale ning uutele seadustele. Lisaks ülekuulamisprotokollidele kajastuvad need muutused ka kujukalt palju tavapärasemates dokumentides nagu seda olid näiteks elulookirjeldused, mis on käesoleva lõputöö uurimisobjektiks. Kõige keerulisem periood nõukogudeaegses elulookirjelduste koostamises oli Stalini eluaeg kuni 1953. aastani. Kuid stalinismi mõju kestis edasi kuni NLKP 20. kongressini 1956. aastal. Käesolevas lõputöös uuritavad elulookirjeldused jäävad aastatesse 1944-1946 ja 1953-1955. Selline vahemik annab võimaluse näha, kui palju muutus elulookirjelduste sisu 10 aasta jooksul.

Nõukogude võimu ajal elanud inimestel tuli noorusajast saadik elada nii öelda kahes erinevas maailmas samaaegselt. Rahvuslik meelestatus ja muud taolised tunded ning mõtted tuli jätta lähikonnale. Väljaspool pereringi ja sõpruskonda pidi järgima sotsialistlikku dogmaatikat, millesse küll ei usutud, kuid millele tuli alistuda, kuna see oli ohutum. Selline varjamine võis olla ka ellujäämise küsimus.

Käesoleva lõputöö eesmärk on uurida elulookirjeldust kui eraldiseisvat dokumendiliiki Tartu Riiklikku Ülikooli sisseastumisel esitatud dokumentide näitel ja teha seda dokumendihalduslikust ja keelelisest perspektiivist ehk siis kuidas neid koostati ning milliseid elulookirjelduslike fraase neis kasutati. Käesolev lõputöö on põhjalikum edasiarendus seminaritööst „Elulookirjeldus kui nõukogulik dokumendiliik: Tartu Riiklikku Ülikooli sisseastujate näitel 1950. aastatel” (Lauren, 2019).

Elulookirjeldust kui dokumendiliiki pole Eestis varem uuritud, kuigi see oli dokumendiliigina käibel juba enne Teist maailmasõda. Tartu Ülikooli sisseastujad pidid elulookirjeldusi esitama kuni 1960. aastate lõpuni. Peale seda piirduti kandideerijate puhul olulisemate isikuandmetega küsitluslehtedel (Pilve, 2017: 67-68). Elulookirjeldus isikudokumendina peegeldab vägagi selgelt nõukogude perioodi, sest oluline oli kontrollida inimese sotsiaalset tausta, tema varasemaid tegevusi jm, kuni varandusliku seisukorrani välja. Elulookirjelduste uurimine annab võimaluse analüüsida, millist infot sellele ajastule kohaselt elulookirjeldustesse kirjutati ning ka seda, et millist ajastule iseloomulikku sõnastust ja väljendeid kasutati. Elulookirjeldusi ei nõutud nõukogudeajal vaid ülikooli astumiseks, vaid ka mujal. Näiteks alustab tulevane rahvamaja juhataja ja miilits Heimar Nellis oma mälestusi (Hinrikus ja Kirss, 2018: 430) nõndaviisi: “Mul on tulnud kirjutada mitmeid kordi elulookirjeldusi. Nüüd tahaks kirjutada niisuguse, kus ei tule midagi varjata ega võltsida”.

Tartu Riikliku Ülikooli tudengikandidaadil tuli 1940. ja 1950. aastatel esitada ülikooli astumiseks rida dokumente, esmane esitatav dokument oli mõlemal aastakümnel sooviavaldus. Sooviavaldusele pidi märkima teaduskonna ja eriala, kuhu taheti astuda. Sooviavaldusele tuli juurde lisada 1940. aastatel (Käsiraamat Eesti NSV kõrgemaisse koolidesse astujaile 1945. aastal, 1945: 10):

- elulookirjeldus,
- keskharidust tõendav dokument (originaal),
- perekonnaseisutunnistus,
- sõjaväeteenistuskohuslikel – tõend sõjaväeteenistuse vahekorra kohta,
- 3 päevapilti formaadis 3x4 cm (ülesvõte ilma peakatteta).

Ning 1950. aastatel (Teatmik Tartu Riiklikku Ülikooli Astujaile, 1950: 12):

- elulookirjeldus,
- keskharidust tõendav dokument (originaal ja lihtärakiri),
- tõestatud väljavõte passist (tõestas TRÜ Õppeosakond),
- 3 päevapilti suuruses 3x4 cm (ülesvõte ilma peakatteta),
- tõend sõjaväeteenistus-vahekorra kohta (sõjaväeteenistuskohustuslikel).

Kõikidest eelpool loetud dokumentidest on dokumendiajaloo vaatenurgast kõige huvipakkavam elulookirjeldus, mis annab hea ülevaate nõukogudeaegsest ühiskonnast, mentaliteedist ja selle mõjust üksikisikule.

Elulookirjelduste uurimiseks kasutas töö autor Rahvusarhiivi fondi EAA.5311 ja võrdluseks ning analüüsiks erinevaid mälestusteraamatuid (nt „Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas”, „Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood”, „Valdo Pant – aastaid hiljem”, „Meie jäljed jäävad. Eesti ajakirjanike elulood”, „Teelised helisillal. Ringhäälingurahva lood”, „Nõukogude kool ja õpilane”) ning muid teoseid, kus kirjutati täpsemalt Tartu Ülikoolist ja ENSV Liidust ja sealsest korrast („Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953”, „Kuidas valitseti Eesti NSV-d”, „Tartu Ülikooli ajalugu III 1918-1982”).

Lõputöö jaguneb neljaks suuremaks peatükiks. Esimeses peatükis annab autor ülevaate töö teoreetilisest raamistikust. Teises peatükis kirjutab autor pikemalt lahti kasutatud uurimismeetodi ja tutvustab valimit. Kolmandas peatükis kirjutab autor täpsemalt uurimistulemustest. Neljandas peatükis paneb töö autor kirja esmalt järeldused uuringu tulemuste kohta, seejärel uurimistöös kasutatud meetodi kriitika ning mõningad mõtted ja soovitused edasiseks tööplaaniks.

Käesoleva töö autor soovib edastada suurimad tänusõnad oma lõputöö juhendajale kõikide soovituste ja väga konstruktiivse töö tagasisidestamise eest! Samuti suured-suured tänusõnad ka teile: Rutt Hinrikus, Eve Kask, Olev Liivik ja Sulev Uus, kes te kõik leidsite oma kiire elu juures selle väikese aja ja andsite head nõu tööks vajalike materjalide leidmisel.

1 TEOREETILINE RAAMISTIK

Töö teoreetiline raamistik on jaotatud viieks osaks. Esmalt toob töö autor mitmeid näiteid elulookirjeldustest ning seletab täpsemalt lahti elulookirjelduste mõiste. Teises osas tutvustab töö autor Tartu Ülikooli ajalugu, just ajas muutuvate sisseastumist puudutavate nõuete erisuse osas. Kolmandas osas annab töö autor ülevaate Tartu Riiklikku Ülikooli sisseastumisel nõutavatest dokumentidest. Neljandas osas kirjeldab töö autor, kuidas kaadriarvestuslehte võib lugeda alusdokumendiks elulookirjelduse kirjutamisel ning viies osa sisaldab uurimisküsimusi.

1.1 Elulookirjelduse mõiste ja tähendus

Mälestuste ja elulooliste faktide kirjapanekuks on olemas mitmeid erinevaid võimalusi: autobiograafiad, egodokumendid, minakirjutused, elulookirjeldused jne. Näiteks autobiograafia on isiku enda poolt kirjutatud elulugu (EKSS, 2018). Jacob Presser (Dekker, 2002) on defineerinud egodokumenti kui ajaloolist allikat, kus teadlane seisab silmitsi „mina“ või vahel ka „tema“ kirjutisega. Hilisemalt sõnastas ta egodokumendi mõiste lühemalt ümber: egodokumendid on dokumendid, milles „mina“ (ego) vorm tahtlikult või kogemata avaldab ennast. Egodokumendid käsitlevad isiklikke sündmusi ja elukogemusi. Nendeks on näiteks päevikud, autobiograafiad, memuaarid ja isiklikud kirjad. Kõige lihtsam definitsioon mõistele egodokument oleks: tekst, mille autor kirjutab iseenda, oma tegude, mõtete või tunnete kohta (Dekker, 2002: 13-14). Nõukogude ajal peeti egodokumente eksitavateks, vaenulikeks ja ebausaldusväärseiks allikateks (Pacevičius, i.a: 280). Minakirjutuse mõistet võib lahti seletada mitmeti. „Minakirjutises pole fookuses niivõrd minevikuline juba-juhtunu, vaid olevikuline meenutamise protsess: mitte see, kuidas mina-kogum on mineviku jooksul kogunenud, vaid kuidas mina siin-praegu oma minevikuga suhestub ja sidustub. Omaelulooline jutustus on identiteetide ja neid piiritlevate alteriteetide, enesearmastuste ja neid piiritlevate teisesuste punumine ümber minakirjutuslike punktide. Selliste mustrite välgatus, mis pole

taandatavad samastumisel põhinevatele identiteetidele, ainukordse eneseks-oleku tajule osutav lünk või mõistatus enesejutustuse koes – seda peangi silmas minakirjutuse all“ (Pilv, 2012: 129). Elulookirjeldus kirjeldab ühe isiku elu ja tegevust (Raamatukogusõnastik, 2018).

Eesti raamatuturul on peale taasiseseisvumist suure populaarsuse saavutanud eluloo- ja mälestuste raamatud, mille puhul mängib olulist rolli kindlasti nõukogude aeg, milles ausat ja avalikku inimesekeskset narratiivi ei eksisteerinud või oli see tugevate piirangutega (Kurve-Käosaar, 2010).

Kui elulooraamatu puhul on inimesel suhteliselt vabad käed, kuidas ta oma eluloolisi andmeid kirja paneb ja tõlgendab, siis elulookirjeldus oli ametlik dokument, mis oli mõeldud edastama andmeid inimese elukäigu kohta, kui ta kandideeris mõnele ametikohale või soovis alustada õpinguid kõrgkoolis.

Elulookirjeldus oli dokument, mis tuli koos avaldusega esitada kõikidel Tartu Riiklikku Ülikooli astuda soovivatel tudengikandidaatidel. Elulookirjeldus ei olnud küll kõige tähtsam dokument nimekirjast, mis tuli esitada, kuid selles olev sisu võis saada määravaks ülikooli sissesaamisel.

Nõukogude Liidu kõrgkoolidesse, sealhulgas ka Tartu Riiklikku Ülikooli, ei pääsenud kindlasti mitte kõik soovijad, kellel oli ette näidata keskharidust tõendav dokument: kõrgkooli pääsemiseks oli ees väga mitmeid tõkkeid ja piiranguid (Karjahärm ja Sirk, 2007: 94). Niinimetatud kõrgkooli jaoks “kõlblikke” kandidaate jagati väga paljude erinevate tunnuste alusel: sõjajärgselt olid väga olulisteks aspektideks sotsiaalne päritolu ja ankeet, hiljem võis otsustavaks saad ka tööstaaži olemasolu, teenistus nõukogude armees, kuulumine komsomoli või parteisse (Karjahärm ja Sirk, 2007: 95). Erikvoodid elulookirjeldustes võisid olla palju rohkem määravad ülikooli sisse saamisel kui tudengikandidaadi teadmised ning ka Stalini-järgsel ajal jäi ülikooli vastuvõtu poliitika veel väga mitmeks aastaks kaugele demokraatlikest põhimõtetest (Karjahärm ja Sirk, 2007: 95). Üliõpilaskandidaat pidi esitama 1950-ndatel aastatel oma elulookirjelduses väga detailse ülevaate oma vanemate tegevuse kohta enne 21. juunit 1940, lisaks andma infot vanemate endise sotsiaalse positsiooni, nende peamise tegevuse jne kohta ning lisaks kõigele sellele tuli teada anda kas keegi sugulastest oli teeninud Saksa sõjaväes või viibis välismaal (Pilve, 2017: 68).

Eestis on mitmed autorid kogunud inimeste mälestusi nõukogude ajast ja koostanud nendest erinevaid kogumikke. Näiteks Rutt Hinrikus on välja andnud mitmeid eestlaste elulugude kogumikke („Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas”, “Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood” jne), kus

ka paljud Tartu ülikooli teadlased ja töötajad on oma mälestustes kirjeldanud ülikooli astumist ja sellega kaasnenud probleeme. Rutt Hinrikuse raamatute ja teiste kogumike põhjal võib toonaste üliõpilaste mälestuste järgi öelda kokkuvõtvalt seda, et elulookirjelduste koostamisel kasutasid tudengikandidaadid mitmesuguseid praktikaid. Näiteks kirjutab Vaike Rannu raamatus “Minu elu ja armastus” 1. köites, kuidas tal oma eluloo kirjutamisel tuli ette andmete varjamist (Hinrikus ja Kirss, 2018: 70). Nimelt tuli Rannul 1959. aastal Tartu Riiklikku Ülikooli Ajaloo-Keeleteaduskonda inglise keele erialale astumiseks täita ankeet, milles küsiti ka seda, et kas tal on sugulasi välismaal. Kuigi Rannul oli Ameerikas onu, kellega tal oli ka tihe kirjavahetus, jättis ta selle fakti ankeedis märkimata, kuna kartis, et see võib saada takistuseks ülikooli sisseastumisel (Hinrikus ja Kirss, 2018: 70).

Rannu polnud sugugi mitte ainuke, kes jättis oma elulookirjelduses osa infot nii öelda enda teada. Kirjastaja Enno Tammeri koostatud raamat “Nõukogude kool ja õpilane” (2006) sisaldab samuti paljude inimeste mälestusi nõukogude ajast ja sellest mida tuli kasuks elulookirjeldustes varjata, kuid ka näiteks sellest, mis hiljem avalikuks tulles võisid palju pahandust tuua. Tulevane Tartu Riikliku Ülikooli inglise filoloogia tudeng Maiu Merivoo (Tammer, 2006: 92-93) otsustas ülikooli sisseastumisel oma ankeeti täites enda isa olemasolu varjata, kuna arvas, et muidu poleks ta kooli sisse pääsenud. Kui alguses läks kõik kenasti ja Merivoo sai ülikooli sisse, siis teise kursuse lõpus tuli päevavalgele asjaolu, et ta oli oma ankeeti võltsinud. Merivoo pääses ülikoolist väljaviskamisest vaid tänu väga heale ja mõistvale õppejõule, kes teda aitas (Tammer, 2006: 92-93). Ka Valve Raudnask (Pallas, 2004: 182) märgib oma mälestuses ära selle, kuidas ta otseloomulikult ei kirjutanud oma elulookirjelduses seda, kuidas ta 1949. aastal küüditajate eest põgenes. Seda konkreetset aastaarvu ta lihtsalt vältis oma ankeedis. “Ma ei usu ilmaski, et ankeedilugejate hulgas polnud kedagi, kes asja läbi ei näinud. Ju lihtsalt ei juhtunud minu ankeeti keegi sigainimene lugema” (Pallas, 2004: 182) kirjutab Raudnask oma elulookirjelduse kohta.

Palju tuli elulookirjeldustes ette salgamist. Tulevane kirjanik Riina Dmohovsky (Hinrikus, 2000: 99) kirjeldab olukorda, kus ta Tartu Riiklikku Ülikooli farmaatsia erialale kandideerides sisseastumiseksamilt keset kirjandi kirjutamist välja kutsuti ja ülekuulamisele viidi. Nimelt uuriti tema Rootsis viibiva lellepoja kohta, keda ekslikult sama perekonnanime tõttu peeti tema vennaks. Dmohovsky päris poolvennal oli teine perekonnanimi ja poolvenna pidi ta maha salgama, kuna viimane elas Kanadas (Hinrikus, 2000: 99). Tulevane mäetehnik Ylo-Vesse Velvet (Hinrikus 2000: 17) kirjeldab olukorda, kus ta Tallinna Mäetehnikumi sisseastumiseksamid 1946. aastal tegi kõik

“viitele”, aga algselt vastuvõetute nimekirjas teda ei olnud. Ta oli komisjoni poolt välja praagitud just seetõttu, et kirjutas oma elulookirjelduses seda, et oli käinud Saksamaal lennuväes. Mandaadikomisjoni esimehega kohtudes tuli Velvetil valetada ka vanemate ja venna elusaatuse kohta. Selline vale aitas ta lõpuks tehnikumi sisse, esialgu küll kolmekuulise katseajaga.

Sarnaseid mälestusi, nagu ülaltoodud, on veel mitmeid. Raamatusarjas “Eesti ajakirjanike elulood” räägivad oma mälestustest mitmed tulevased ajakirjanikud. Vello Lään (Pallas, 2004: 210) kirjeldab olukorda, kuidas ülikooli sisse astudes tuli tal oma ankeeti võltsida ja ta ei saanud sinna kirja panna tõelisi andmeid oma isa kohta, kes oli Saksa ajal politseinik ja pärast sõda metsavend. Seetõttu kirjutas ta elulookirjelduses, et isa jäi sõjas teadmata kadunuks (Pallas, 2004: 210).

Asta Luksepp (Hinrikus, 2000: 109-110) toob esimeste seas oma mälestustes välja just selle, kuidas tal on tulnud mitmeid kordi oma elulookirjeldust kirjutada ning seal tõde varjata. Luksepp kinnitab ka ülalpool kirja pandut, et kõrgkooli sisseastumisel ei piisanud ainult edukalt sooritatud eksamitest, vaid sul pidid olema ka nõukogude korrale ustavad vanemad. Seetõttu pidi Luksepp 1952. aastal Eesti Põllumajandusakadeemiasse agronoomia erialale kandideerides oma elulookirjelduses panema kirja valeandmeid talukoha suuruse kohta, pidi eitama palgalise tööjõu kasutamist ning valetama oma lähisugulaste kohta. Enda elulookirjelduses märkis Luksepp, et elab emaga isast lahus ja perekonnas pole isikuid, kes oleksid olnud nõukogude võimu poolt karistatud ning keegi tema lähisugulastest pole olnud Saksa sõjaväes ega muudes Saksa organisatsioonides. Tegelikult oli aga hoopis nii, et Luksepa isa oli olnud Omakaitstes ning tema kaks onu Omakaitstes ja Saksa sõjaväes. Samuti elas Luksepal mitmeid sugulasi välismaal, mida ta aga eitas. Peale eksamite sooritamist kutsuti Luksepp ka mandaadikomisjoni, kus ta elulugu üksikasjalikult uuriti, kuid ta jäi igale oma valele, mis kirja oli pandud, kindlaks (Hinrikus, 2000: 109-110). Samas tunnistab Luksepp (Hinrikus, 2000: 112), et ta tundis pidevat hirmu, et keegi võiks tema peale kaevata ja ta võidakse vanemate pärast eksmatrikuleerida.

Nõukogude ajal elulookirjeldustes “paranduste” tegemine ei olnud paljude jaoks võõras tegevus. Elulookirjeldust muudeti enamjaolt selleks, et ennast ja oma tulevikku kaitsta. Ene Hioni koostatud raamatust, mis räägib Valdo Pandi eluloost, saab lugeda, et autorile tundus peale Pandiga lähemalt tutvumist justkui oleks sel mehel mitu elulugu (Hion, 2013: 29). Just seepärast, et tulevane ajakirjanik Pant kuulus põlvkonda, kellel tuli elada mitme riigikorra ajal. Selle põlvkonna meestel, kelle sünniaasta oli 20. sajandi esimeses veerandis, tuli tihti oma sünniaastat muuta kas varasemaks või

hilisemaks, sõltuvalt sellest, kuidas kulgesid sündmused toonases Eestis (Hion, 2013: 29). Valdo Pandil tuli oma elulugu mitmeid kordi muuta: 1943.-1944. aasta õppis ta Tartu Õpetajate Seminaris ühe aasta, kuid elulookirjelduste järgi õppis ta seal vähemalt kaks aastat, kuna tekkis vajadus algklasside õpetaja kutse järele. Nii ta kirjutaski, et läks esimesse klassi mitte aastal 1935, vaid 1934, sest nii mahtusid elulukku ära ka kaks seminariaastat (Hion, 2013: 37). Kuigi Valdo Pant oli tegelikult sündinud 1928. aastal, siis näiteks selle jaoks, et ta saaks astuda vabatahtlikuna Eesti Leegioni, tuli tal enda sünniaastaks valetada aasta 1926. Selle parandusega aga Pandi eluloo parandamine ei lõppenud. Nimelt mõne aja möödudes tuli Pandil muuta uuesti oma “parandatud” sünniaastat ja ta tegi aastast 1926 jälle aasta 1928 selle jaoks, et varjata vabatahtlikku astumist Saksa sõjaväkke ja ka seda, et ta oli olnud Waffen SS-i väljaõppelaagris Saksamaal. Oma kõige uuemas eluloo versioonis ei maininud Pant oma Gulagi laagris hukkunud vanemat venda ega pannud kirja ka seda, et ta isa oli olnud Eesti Vabariigi ajal politseiametnik. Hion kirjutab ka seda, et kui ta loeb Pandi enda käega kirjutatud elulookirjeldusi, siis jääb mulje, nagu oleks neid kirjutanud mitu erinevat meest. Päris selgeks ei saanudki, mis on Pandi elulookirjeldustes võltsing ja mis tõsi (Hion, 2013: 38-39).

Nende näidete varal saab hea ettekujutuse, kuidas kirjutati elukoolikirjeldusi ning mida pidi maha vaikima, muutma või suisa valetama ehk teisisõnu, milliste valikute ees seisid toonased noored, kes soovisid ülikoolis õppida.

1.2 Tartu Ülikooli sisseastumisdokumendid 20. sajandil

Ülikoolile esitatavad sisseastumisdokumendid on aegade jooksul olnud erinevad ning ka nõuded nende koostamise kohta on ajas muutunud.

1918. aasta kevadel lõpetati senine Vene keisririigi alluvusse kuulunud Tartu Ülikooli tegevus ja asendati see saksa okupatsioonivägede poolt kavandatud Balti Hertsogiriigi Landesuniversiteediks ehk maaülikooliga (Tamul, i.a.).

Tööd alustanud Landuniversiteet hakkas kohe aktiivselt üliõpilasi värbama ja selle jaoks, et välja selekteerida Saksa võimudele poliitiliselt ebausaldusväärseid isikuid nõuti iga üliõpilase kohta haridustõendi kõrvale ka õiendit poliitilise meelsuse kohta, mida väljastasid kohalikud võimuorganid (Siilivask ja Palamets, 1982: 26).

Eesti vabariigi loomise käigus asutatud rahvusülikoolis uuriti 1920. aastatel ankeetide alusel üliõpilaste tausta, kuid nende täitmine oli vabatahtlik. Kuna ankeetidele ei vastanu kõik üliõpilased, siis ei saa vastusest lugeda välja ka täit tõde, kuid näiteks 1921. aasta ankeetide andmetel oli üliõpilaste sotsiaalne päritolu järgmine: vanemad põllupidajad 31,9%, töölised 7,9%, käsitöölised 7,2% jne (Siilivask ja Palamets, 1982: 58). Nendest ankeetidest on selgelt näha seda, et jõukamat päritolu tudengite kõrval õppis ülikoolis ka töölisklassi hulgast pärit õppureid. Erinevaid ankeetküsitlusi korraldati ülikoolis pidevalt, et saada aina rohkem uut informatsiooni üliõpilaste kohta. Näiteks 1930. aastatel püüti ankeetidel olevate küsimuste abil selgust saada üliõpilaste vanemate majanduslikust olukorrast (Siilivask ja Palamets, 1982: 61). 1935. aastal töötati välja uus üliõpilaste vastuvõtmise määrus, mis nägi ette võistluseksamite korraldamise, juhul kui teaduskonda soovijate arv ületab kindlaksmääratud normi (Siilivask ja Palamets, 1982: 62).

Nõukogude okupatsioon 1940. aastatel tõi kaasa suured muutused kõrgkoolide töös ja eesmärgiks sai „sotsialistliku ülesehitustöö eesmärkide teenimine“, mida püüti saavutada kõrghariduse kättesaadavaks tegemisega eeskätt tööliste ja kolhoosnike lastele, samuti pidi kogu kõrgkoolide õppekasvatustöö tuginema marksism-leninismi teooria alustele (Siilivask ja Palamets, 1982: 159). Peale Eesti okupeerimist 1940. aastal tuli mitmeid ümberkorraldusi teha ka Tartu Ülikooli juhtkonnas ja struktuuris (EAA.5311). Ülikooli rektoraat töötas välja uue põhikirja nõukogulikel alustel, mis kinnitati 9. oktoobril 1940. aastal Eesti NSV Rahvakomissaride Nõukogu poolt ja sellest peale sai ülikooli ametlikuks nimetuseks Tartu Riiklik Ülikool (EAA.5311).

Siilivask ja Palamets (1982) kirjutavad samuti, et sellised ümberkorraldused puudutasid otseselt ka üliõpilaskonna sotsiaalset koosseisu, kuna ülikool tuli teha kättesaadavaks „laiadele rahvahulkadele“ ning üliõpilaskonna sotsiaalse koosseisu kujunemise aluseks sai Eesti NSV haridusministri määrus 6. augustist 1940 (Siilivask ja Palamets, 1982: 162). Vastuvõetud määruses toonitati selgelt, et ülikooli võetakse vastu esmajoontes isikuid tööliste, kehva talurahva ja töötava intelligentsi hulgast ning lisaks haridust, vanadust, kodakondsust ja sõjaväeteenistusvahekorda tõendavatele dokumentidele tuli nüüd ülikooli astujal esitada veel linna- või vallavalitsuse tõend sotsiaalse päritolu kohta (Siilivask ja Palamets, 1982: 162). Samuti tuli lisaks veel juurde lisada tõend enda teenistuse ja perekonna varalise olukorra kohta enne 21. juunit 1940. aastal (Siilivask ja Palamets, 1982: 162).

Piiranguteta ei olnud ka Saksa okupatsiooniaegne Tartu ülikool, kuigi see periood kestis vaid pisut üle kolme aasta. Ülikooli vastuvõttu kitsendati järsult, näiteks nõuti keskkooli lõpetajatelt

eeltingimusena aastast riigitööteenistust Saksamaal, kuid samaväärseks eelnimetatuga loeti teenistust Saksa sõjaväes või SS-üksustes (Siilivask ja Palamets, 1982: 174). Kui teistel tudengikandidaatidel tuli konkursi olemasolul õiendada võistluseksamid, siis sõjaväes või Omakaitstes teeninud isikud pääsesid ülikooli soodustatud korras ilma eksamiteta (Siilivask ja Palamets, 1982: 174). Oli väga selgelt näha, et ülikoolist käivad tudengid pidid olema n-ö saksasõbralikud.

Nõukogude võimu taaskehtestamisel peale sõja lõppu muudeti uuesti üliõpilaste registreerimise ja vastuvõtmise korda vastavalt rektori käskkirjale 12. oktoobrist 1944 (Siilivask ja Palamets, 1982: 201). Nüüd jälgiti vastuvõtmisel just seda, et ülikooli ei saaks sisse inimesed, kes olid vahepeal teeninud Saksa sõjaväes või olid muud moodi poliitiliselt kompromiteeritud (Siilivask ja Palamets, 1982: 201). Ülikooli sisse astuda soovijad pidid esitama koos sooviavaldusega ka keskharidust tõendava dokumendi, perekonnaseisutunnistuse ja tõendi sõjaväeteenistusevahekorra kohta ning need isikud, kes lõpetasid gümnaasiumi okupatsiooni ajal tuli lisaks sisseastumiseksamitele eesti keelest ja eriaimest õiendada hiljemalt 31. märtsiks 1945 täiendavad eksamid NSV Liidu konstitutsioonist, ajaloost ja geograafiast (Siilivask ja Palamets, 1982: 201). Nõukogude võimu taastudes 1944. aastal toimus massiline kaadripuhastus Tartu Riiklikus Ülikoolis nii professorite, õppejõudude kui üliõpilaste seas, eksmatrikuleeriti üle 700 üliõpilase (Pilve, 2017: 61). Eksmatrikuleerimise põhjusena pandi enamjaolt kirja õppetöle mitte ilmumine, kuigi tegelikult said üliõpilastele saatuslikuks muud põhjused: eluloolise info valdamine, välismaal viibimine, Saksa sõjaväes viibimine vms (Pilve, 2017: 61).

9. veebruaril 1945 (Veskimägi, 2005: 132) valmistasid Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee büroo ja Rahvakomissaride Nõukogu ette ühismääruse kõrgkoolide töö edendamiseks, mille üks osa oli see, et tuli parandada üliõpilaste ja tehnikumiõpilaste sotsiaalset koosseisu. Sama aasta 8. augustil (Veskimägi, 2005: 133) moodustati mandaatkomisjon, mis tegelikult püsis Nõukogude Liidu lõpuni ning kõige karmim üliõpilaskandidaatide valikul oli mandaatkomisjon just selle alguskümnnendil (1945-1955). See oli aeg, kus paljude tudengiks pürgijate haridustee lõpetati juba enne, kui see alata jõudis. Avalikes vastuvõtukuulutustes polnud mandaatkomisjonist sõnagi, aga just see komisjon hakkas otsustama, kes sotsiaalse päritolu ja muude üldse mitte tarkust ja õppimisvõimet näitavate omaduste poolest sobis nõukogude ülikooli, kes mitte ning kahjuks niimoodi seati paljude andekate noorte haridusteele tõke ette (Uus, 2019). Esmaõigus sissepääsemiseks oli vastavalt nõukogulikule määratlusele: punaarmee võidelnutel, partisanidel, töölistel, sulastel ja kehvikutel ning n-ö

samaväärsete tunnustega inimeste lastel (Veskimägi, 2005: 133). Mandaatkomisjoni põhiline eesmärk oli see, et tehnikumi või kõrgkooli ei satuks Nõukogude Liidule vaenulikke inimesi ja komisjon pidi teadma, et kandidaat ei ole kuulunud nõukogudevastastesse organisatsioonidesse ega ei ole midagi teinud nõukogude võimu vastu (Veskimägi, 2005: 133). Eli Pilve (2017) poolt kirjapandu kinnitab ülaltoodut vägagi ilmekalt. Nimelt Tartu Riikliku Ülikooli 1955. aasta protokollides on olemas nimekiri isikutest, kes on lubatud sisseastumiseksamitele, kuid osade ülikooli pürgivate kandidaatide nime taha on sulgudesse käsitsi lisatud näiteks järgmine tingimus: „kui esitab täiendavaid andmeid isa kohta“ (Pilve, 2017: 69).

Seega võib kokkuvõtvalt öelda, et nõukogude võim inkorporeeris Tartu Ülikooli üliõpilaskandidaatide valiku ja sisseastumisnõuded Nõukogude Liidu kõrgharidussüsteemi ning tudengitele hakkasid kehtima uued reeglid, mis vastasid täielikult oma aja vaimule.

1.3 Tartu Riiklikku Ülikooli sisseastumisel nõutavad dokumendid (1940.-1950. aastad)

Tartu Riiklikku Ülikooli sisse astuda soovijatel tuli rektori nimele koos sooviavaldusega esitada rida erinevaid dokumente. Käsiraamat Eesti NSV kõrgemaisse koolidesse astujaile (Käsiraamat Eesti NSV kõrgemaisse koolidesse astujaile 1945. aastal, 1945) ja Teatmik Tartu Riiklikku Ülikooli Astujaile (Teatmik Tartu Riiklikku Ülikooli Astujaile, 1950) sisaldasid täpset infot, mis kuupäevadeks mis dokumendid peavad olema esitatud ning ka seda, missuguseid vastuvõtueksameid ja millistel aegadel tuli tulevastel tudengitel sooritada.

Töö autor kasutas analüüsi algallikana nii 1945. aasta käsiraamatut kui ka 1950. aasta teatmikku ning mõlemas oli välja toodud punktide haaval nimekiri dokumentidest, mis tuli koos sooviavaldusega esitada. Nendeks olid 1945. aasta nõuete järgi: elulookirjeldus, keskharidust tõendav dokument (originaal), perekonnaseisutunnistus, sõjaväeteenistuskohuslikel – tõend sõjaväeteenistuse vahekorra kohta, 3 päevapilti formaadis 3x4 cm (ülesvõte ilma peakatteta) ja 1950. aasta nõuete järgi: elulookirjeldus, keskharidust tõendav dokument (originaalis), tõestatud ärakiri passist, 3 päevapilti suuruses 3 x 4 cm (ülesvõte ilma peakatteta), tõend sõjaväeteenistusvahekorra kohta (sõjaväeteenistuskohuslikel) ja perekonnaseisutunnistust (originaal või tõestatud ärakiri).

Kui nõutud dokumentide nimekiri on mõlemal juhul sama, siis oluline erinevus on see, et 1950 nõuti juba tõestatud ära kirja passist.

1.4 Kaadriarvestusleht kui alusdokument elulookirjelduse kirjutamisel

Alusdokumendiks, millele Tartu Ülikooli tudengiks pürgijad elulookirjeldust kirjutades toetusid, võib töö autor lugeda kaadriarvestuslehte. Nõukogude perioodil olid kaadri arvestuse aluseks isikutoimikud, kuhu koguti olulisemad dokumendid isiku kohta. Sellised isikutoimikud olidki ette nähtud selle jaoks, et koguda ning säilitada inimese ankeetbiograafilisi ja tema tegevust iseloomustavaid materjale (kaadriarvestusleht, ankeet, elulookirjeldus) ning seal kirjas olevat infot vajadusel omavahel võrrelda (Liivik, 2006: 20-21).

Kaadriarvestuslehe küsimustik koosnes tavapäraselt järgnevatest punktidest/küsimustest: esmalt tuli kirjutada perekonnanimi, eesnimi, isanimi ja seejärel dokumendi täitja sugu, sünniaeg ja -koht (Eesti jaoks kohandatud sõjajärgse perioodi kaadriarvestuslehel sooviti teada sünnikohta olemasoleva ja ka endise administratiivjaotuse järgi, enne sõda trükitud küsimustikus tuli kirja panna sünnikoht ainult olemasoleva haldusjaotuse järgi) (Liivik, 2006: 21-22). Edasi pidi märkima rahvuse ning sotsiaalse päritolu (1940. aastate esimesel poolel sooviti teada sotsiaalse päritolu juures vanemate endist seisundit, vanemate tegevusala enne ja pärast Oktoobrirevolutsiooni (ehk 1917. aastat). Kui algselt tunti huvi ka selle vastu, milline oli ankeeditäitja vanemate tegevusala enne 21. juunit 1940 ja pärast 21. juunit 1940, siis 1940. aastate teisel poolel enam revolutsioonieelse tegevuse kohta huvi ei tuntud) (Liivik, 2006: 22). Need, kellel oli talupoja päritolu või isikutel, kelle vanematel või endil oli olnud tööstus- või kaubandusettevõtte, tuli märkida vanemate või siis isikliku maatüki suurus, loomade ja mehhaniseeritud inventari arv ja andmed palgalise tööjõu kohta (samas). Järgmiseks tunti huvi sotsiaalse seisundi, parteilisuse, komsomoli staaži, ametiühingusse kuulumise jne kohta (samas). Kirja tuli panna oma haridustee käik ning sooviti teada, kas ankeedi täitja on viibinud välismaal (1940. aastate teisest poolest lisandus ka küsimus sugulaste välismaal viibimise kohta) ja teada sooviti ka kohtulikule vastutusele võtmise ja parteilise karistuse fakte (Liivik, 2006: 22-23).

Isikutoimik sisaldas lisaks kaadriarvestuslehele ka vabas vormis kirjutatud elulookirjeldust/elulookirjeldusi, mis jälgisid sageli ankeetküsitluse struktuuri (Liivik, 2006: 25). Erinevatel aegadel ja erinevatele ametkondadele kirjutatud elulookirjeldusi võrreldi sageli omavahel

ning kui nendes leiti “ebaselgusi” hakati neid uurima ja elulookirjutajal tuli anda selgitusi (Liivik, 2006: 25).

1.5 Uurimisküsimused

Elulookirjeldust, kui eraldiseisvat dokumendiiki, mis tuli tulevasel üliõpilaskandidaadil esitada koos sooviavalduse ja muude dokumentidega Tartu Riikliku Ülikooli sisseastumiskomisjonile, pole varem uuritud. Selle põhjuseks arvab töö autor ühest küljest olevat isikuandmete kaitse, mis seab kitsendusi ka sellele uurimistöole ja teiseks piiratud võimalused selgitada, mida elulookirjeldustest välja jäeti või milliseid andmeid muudeti. Selle jaoks, et viimastele küsimustele vastust leida tuleks töö autori arvates kasutada hoopis teistsugust metodoloogiat ning samuti oleks see väga töömahukas ja ilmselt piiratud valimiga, sest kõiki toona ülikooli astunud inimesi ei ole võimalik üles leida ning samuti ei pruugi nad anda oma nõusolekut sellises uurimistöös osalemiseks. Tuginedes mitmetele töö teooria osas välja toodud teostele võib töö autori arvates väita, et elulookirjeldus on dokumendihalduse ajaloo seisukohalt vägagi tähtis dokument ning väärib pikemat ja põhjalikumat uurimist.

Käesoleva töö eesmärgiks on uurida nõukogudeaegseid elulookirjeldusi dokumendihalduslikust ja keelelisest perspektiivist ehk kuidas neid koostati ja milliseid fraase kasutati. Lõputöö mahupiiranguid arvestades jääb välja ajaloolise konteksti analüüs ja elulookirjeldustes esitatud andmete sügavam sisuline võrdlus nõukogude ajastu oludega.

Tuginedes eelpool kirjapandud teoreetilisele raamistikule ja lähtudes töö eesmärgist on töö autor püstitanud kolm konkreetsemat uurimisküsimust:

1. Millistest komponentidest koosnes nõukogude aegne elulookirjeldus ja millistele küsimustele pidi nõukogude aegne elulookirjeldus vastama?
2. Kuidas sõnastati eluloolist infot ja milliseid fraase selleks kasutati?
3. Kui palju erinesid omavahel aastatel 1944-1946 ja 1953-1955 kirjutatud elulookirjeldused?

Selle jaoks, et uurimisküsimustele vastuseid leida kasutas töö autor valimina Tartu Riiklikku Ülikooli tudengikandidaatideks pürgijate elulookirjeldusi aastatest 1944-1946 ja 1953-1955.

2 METOODILISED JA EMPIIRILISED LÄHTEKOHAD

Käesolev peatükk on jaotatud kaheks osaks. Esimeses osas kirjeldab töö autor lõputöös kasutatud uurimismeetodit. Teises osas kirjeldab autor valimit ja valimi moodustamise põhimõtteid.

2.1 Lõputöös kasutatud uurimismeetod

Tutvudes erinevate uurimismeetoditega valis töö autor lõputöös kasutatavaks uurimismeetodiks kvalitatiivse sisuanalüüsi alamliigi – temaatilise analüüsi.

Kvalitatiivne sisuanalüüs on uurimismeetod tekstide sisu subjektiivseks tõlgendamiseks süstemaatilise liigendamise- ja kodeerimisprotsessi ning teemade või muustrite kindlakstegemise abil (Educational..., i.a). Käesolevas uurimistöös soovib töö autor keskenduda teksti sisule ja erinevate fraaside kasutamisele, seega sobib autori arvates kvalitatiivse sisuanalüüsi mõiste lahtiseletamiseks väga hästi Laheranna (2008: 290) poolt kirja pandud seletus, et kvalitatiivset sisuanalüüsi kasutavad uuringud keskenduvad keele kui kommunikatsioonivahendi tunnusjoontele ning teksti sisule või kontekstilisele tähendusele ja analüüs ei rahuldu lihtsalt sõnade loendamise ja vaid uurib keelekasutust intensiivselt. Sarnased sõnakasutused koondatakse vastavate kategooriate alla ning need kategooriad aitavad selgelt mõista antud sõnumeid (Laherand, 2008: 290). Õunapuu (2014: 62) tuletatud kvalitatiivse uurimistöo üldiseks funktsiooniks on ilmutada tegelikkuse varjatud erinevaid tahke ja anda neile tahkudele tähendus.

Kvalitatiivne uurimistöö on mõeldud inimsüsteemide paremaks mõistmiseks ning tavaliselt saame kvalitatiivse uurimistöo abil väga häid ja detailseid kirjeldusi inimeste käitumisest ja harjumustest ning selle tüüpiliste meetodite alla kuulub ka dokumentide analüüs (Õunapuu, 2014: 52). Kvalitatiivse uurimise käigus käsitletakse teavet, mida on arvuliselt ebaotstarbekas või võimatu väljendada (Lagerspetz, 2017: 122). Kvalitatiivses analüüsis huvitab uurijat teksti latentne sisu ning analüüs keskendub teksti üksikutele omadustele, mitte teksti struktuurile terviklikult ega ka selle seesmisele

loogikale (Lagerspetz, 2017: 201). Analüüsi alguses ei pea olema kohe piisavalt selge see, mida tekstist üleüldse otsitakse, et võimaldada loendamist (Lagerspetz, 2017: 201). Uuritava teksti sõnum ei seisne ainult selles käsitletud teemades või esitatud väidetes, vaid seda kujundavad teemade ja väidete vahelised loogilised seosed ja mustrid (Lagerspetz, 2017: 202).

Laheranna (2008) sõnul kujutavad kvalitatiivsed uuringud endast erilaadsete uurimisviiside kogumit, mistõttu on neid raske täpselt defineerida. Kvalitatiivsed uurimisviisid viiakse läbi uuritavate loomulikus keskkonnas ning need on suunatud inimeste kogemuste ja tõlgenduste mõistmisele (Laherand, 2008: 24). Andmeid kogudes eelistatakse kasutada selliseid meetodeid, mis võimaldavad säilitada uuringus osalejate keelekasutuse eripära ning aitavad anda sündmustest, inimestest või ilmingutest tervikliku, rikka ja detailirohke pildi (Laherand, 2008: 24). Tekstilised andmed võivad pärineda kas individuaal-, paari-, fookusgrupi- vm intervjuudest, vaatlusprotokollidest /-päevikutest, erinevatest dokumentidest, uuritavate omaloomingust ja kõikvõimalikest meediaväljaannetest (Kalmus, Masso, Linno, 2015). Teksti uurimine võib sarnaneda ka ajaloolise uurimistööga, kui sotsiaalsete olude uurimiseks kasutatakse allikatena poliitilisi ja ametkondlikke otsuseid, protokolle, kohtuotsuseid, kirju, elulugusid, või ilukirjandust (Lagerspetz, 2017: 185).

Temaatiline analüüs kujutab endast kvaliteetset teksti taandamise protseduuri, millel on kategooriate süsteem (Virkus, 2016). Kõigepealt tuleb välja selgitada teemad ja nende järjestus ning kuidas uuritakse andmetelooja tõlgendusi ning seejärel kasutada avatud kodeerimist oluline (Kalmus jt, 2015). Temaatilist analüüsi kasutatakse tavapäraselt vähe uuritud valdkondade ja teemade uurimisel, kus eelnevat teavet uuritava valdkonna vastu on vähe ning uurimuses osalejate maailma mõtestamine on eriti oluline (Kalmus jt, 2015). Elulookirjeldused kuuluvad töö autori arvates täpselt sellesse valdkonda.

Käesoleva töö autor leidis, et elulookirjeldused on eraldiseisva dokumendina põnev uurimismaterjal, mida saaks kõige otstarbekamalt uurida kvalitatiivsete meetodite alla kuuluva temaatilise analüüsi abil. Temaatilise analüüsi abil saab kaadriarvestuslehe küsimustikule toetudes jagada elulookirjeldustes kasutatud teemad ja fraasid erinevatesse gruppidesse. Selle jaoks, et elulookirjeldusi ja nende sisu rohkem mõista, koostas töö autor tabelid, kuhu kirjutas sisseastumisaastate kaupa ja kaadriarvestuslehe küsimustikule toetudes lahti kõik valimis olnud elulookirjeldused. Tabeli koostamise käigus ilmnas, et elulookirjeldustes kasutati kohati täpselt

ühesugust sõnastust ning sarnanesid tähtsamad punktid, mida eluloo kirjutajad enda ja oma vanemate ning lähisugulaste ja nende tegemiste kohta välja tõid.

2.2 Lõputöö valim

Selle jaoks, et uuritavate objektide hulka vähendada tuleb populatsiooni kitsendada ning suure koguhulga asemel tuleb uurida ja analüüsida selle väiksemat alamhulka ning selleks tuleb uuritavast populatsioonist mingil kindlal meetodil eristada väiksem hulk ehk valim (Õunapuu, 2014: 139). Valimi kirjeldusest peab selgelt nähtuma, milliste tunnuste alusel ja milline hulk objekte kogu populatsioonist valimisse eraldatakse ning samuti peab selguma valimi koostamise viis (Õunapuu, 2014: 139).

Käesolevas uurimistöös kasutas töö autor kihtvalimit, mille puhul üldpopulatsioon jagatakse erinevate segmentide alusel alampopulatsioonideks ehk kihtideks ning igast kihist valitakse liikmed edasi juhuvaliku abil (Õunapuu, 2014: 141; Rämmer, 2014). Käesoleva töö autor valis Tartu Riikliku Ülikooli sisseastujate elulookirjeldustest esmalt välja aastakäigud: 1944, 1945 ja 1946 ning 1953, 1954 ja 1955 ja nende hulgast süstemaatilist juhuvalimit kasutades leidis Rahvusarhiivis säilitatavast Tartu Ülikooli fondist (EAA.5311) üliõpilaste isikutoimikute allarhiivist (EAA.5311/1 – EAA.5311/117) kättesaadud elulookirjeldused. Süstemaatilise juhuvalimi eeliseks saame lugeda seda, et ta võimaldab moodustada valimit populatsioonist, mille liikmed ei ole individuaalselt kindlaks tehtud (Õunapuu, 2014: 141).

Käesoleva lõputöö jaoks sai valitud 72 elulookirjeldust aastatest 1944-1946 ja 1953-1955. Kuigi need viimased olid aastad, mis järgnesid vahetult Nõukogude Liidu riigijuhi Jossif Stalini surmale 5. märtsil 1953, siis kestis stalinismi mõju edasi kuni NLKP 20. kongressini 1956. aastal. Seetõttu kannavad nendel aastatel kirjutatud elulookirjeldused jätkuvalt stalinismi mõju ning annavad võimaluse uurida, kuidas mõjutas nõukogude riigikord eestlaste minakirjutust. Aastatest 1944, 1945, 1946 ja 1953 on valimis 12 elulookirjeldust, aastast 1954 on 16 elulookirjeldust ja aastast 1955 kaheksa elulookirjeldust.

Valimi keskmine vanus ülikooli sisseastumise hetkel oli 19 eluaastat. Kui noorimad tudengikandidaadid valimis olid 18-aastased, siis kõige vanem tudengikandidaat oli sisseastumise hetkel 49-aastane. Valimisse sattunud elulookirjeldused on huvitavad ka sellepolest, et sõjajärgsetel

aastatel asusid ülikooli õppima need, kes olid sündinud sõjaeelses Eesti Vabariigis ja kelle elulugu oli mõjutatud sellest perioodist, kui ka sõja-aastatest. Piltlikult võib öelda, et neil oli mida varjata. Need, kes 1970ndatel ülikooli tulid, olid juba n-ö “puhtad nõukogude inimesed”. Valimis on enam-vähem võrdselt esindatud nii mehed kui ka naised. Tudengikandidaadid soovisid astuda erinevatesse teaduskondadesse ning isikuandmete kaitse tõttu pole valimit võimalik rohkem spetsiifilisemalt kirjeldada.

Uurimistöö valimisse kuulunud isikutoimikutele kehtib seoses isikuandmete kaitsega juurdepääsupiirang ehk et uurimistöö läbiviimiseks pidi töö autor taotlema Rahvusarhiivilt luba põhjendades oma soovi teadustöö tegemisega.

Selle jaoks, et tagada elulookirjutajate anonüümsust määras töö autor kõikidele elulookirjutajatele kindlad identifitseerimiskoodid V1 – V72 (vt tabel 1-6, lisa 1).

Elulookirjelduste hulk sai valitud lõputöö mahtu arvestades ja valimi representatiivsust silmas pidades.

3 ÜLEVAADE UURIMISTULEMUSTEST

Käesolevas lõputöös uuris töö autor elulookirjeldusi aastatest 1944-1946 ja 1953-1955, mis esitati koos sisseastumisavaldusega Tartu Riiklikku Ülikooli (EAA.5311). Valimi moodustasid 72 elulookirjeldust: aastatest 1944, 1945, 1946 ja 1953 on valimis 12 elulookirjeldust, aastast 1954 on 16 elulookirjeldust ja aastast 1955 kaheksa elulookirjeldust. Selle jaoks, et elulookirjelduste sisu analüüsida, koostas töö autor erinevate aastakäikude kohta tabelid, et kaadriarvestuslehe küsimustikule toetudes jagada elulookirjelduste sisu temaatilisteks rühmadeks. Vähemalt 1953. aastani võis elulookirjeldust esitada ülikoolile ka vene keelse, nagu tegi seda V37. Vene keelne elulookirjeldus oli oma ülesehituselt sarnane eesti keelsetele elulookirjeldustele. Kaadriarvestuslehe küsimustik koosnes tavapäraselt järgnevatest punktidest/küsimustest (Liivik, 2006: 21-24):

- perekonnanimi, eesnimi, isanimi;
- dokumendi täitja sugu, sünniaeg ja -koht (Eesti jaoks kohandatud sõjajärgse perioodi kaadriarvestuslehe vormil sooviti teada sünnikohta olemasoleva ja ka endise administratiivjaotuse järgi, enne sõda trükitud küsimustikus tuli kirja panna sünnikoht ainult olemasoleva haldusjaotuse järgi);
- rahvus;
- sotsiaalne päritolu (1940. aastate esimesel poolele sooviti teada sotsiaalse päritolu juures vanemate endist seisundit, vanemate tegevusala enne ja pärast Oktoobrirevolutsiooni. Kui algselt tunti huvi ka selle vastu, milline oli ankeeditäitja vanemate tegevusala enne 21. juunit 1940 ja pärast 21. juunit 1940, siis 1940. aastate teisel poolel enam revolutsioonieelse tegevuse kohta huvi ei tuntud);
- need, kellel oli talupoja päritolu, tuli märkida vanemate või siis isikliku maatüki suurus, loomade ja mehhaniseeritud inventari arv ja andmed palgalise töajõu kohta enne 21. juunit 1940. Samamoodi pidid toimima ka need isikud, kelle vanematel või kel endil oli olnud tööstus- või kaubandusettevõtte;

- järgmiseks tundi huvi sotsiaalse seisundi, parteilisuse, parteisse vastu võtnud organisatsiooni ja parteistaaži kohta;
- lisaks sooviti teada komsomoli staaži, varasemat kuulumist teistesse parteidesse, ametiühingusse kuulumist;
- hariduse lahtris küsiti hariduse taset;
- sooviti teada, kas ankeedi täitja on viibinud välismaal (1940. aastate teisest poolest lisandus ka küsimus sugulaste välismaal viibimise kohta);
- teada sooviti ka kohtulikule vastutusele võtmise ja parteilise karistuse fakte.

Uurimistöö aluseks olevas tabelis kasutas töö autor elulookirjeldustes kajastatud andmete ja fraaside grupeerimiseks erinevaid alateemasid (vt tabel 7).

Tabel 7 Uurimistöö aluseks oleva tabeli näidis

Perekonnanimi, eesnimi, isanimi
Sünniaeg
Sünnikoht olemasoleva administratiivjaotuse järgi
Sünnikoht endise administratiivjaotuse järgi
Praegune elukoht
Sotsiaalne päritolu
Õed-vennad
Haridus
Võõrkeel(t)e oskus
Teave vanemate kohta
Vanemate või isikliku maatüki suurus
Mehhaniseeritud inventari arv
Andmed palgalise tööjõu kohta
Parteilisus
Kuulumine/mittekuulumine ÜLKNÜ-sse
Kas elulookirjutaja ise või keegi tema lähedastest osales Saksa sõjaväes
Kas elulookirjutaja ise või keegi tema lähedastest on viibinud välismaal
Kas vastaja või keegi tema lähedastest on olnud kohtu poolt karistatud

Valimis olid esindatud nii pikad ja põhjalikud kui suhteliselt lühidad ja pealiskaudsed elulookirjeldused. Selgelt erinesid 1940. aastatel kirjutatud elulookirjeldused 1950. aastatel kirjutatutest. Oli näha, et hilisemad elulookirjutajad olid juba niiöelda “kogenenumad” ning teadsid, mida ja millises sõnastuses tuleb oma elulookirjelduses mainida ning mida mitte. Käesoleva lõputöö autorile, kui igapäevaselt dokumentidega tegelevale inimesele, jäi silma ka see, et 1940. aastate elulookirjeldused olid kirjutatud ja vormistatud palju reeglipäramalt, kui 1950. aastate omad. Paljud neist olid kirjutatud käepäraseks osutunud joonelisele või ruudulisele vihikulehele, enamustel puudus kirjutise lõpus allkiri ja kuupäev. Samuti pani töö autor tähele ka seda, et 1950. aastatel kirjutatud elulookirjelduste sisu oli palju selgemalt süstematiseeritud ning sõnastatud. Kui väga mitmed 1940. aastatel kirjutatud elulookirjeldused sisaldasid infot selle kohta, mida elulookirjutaja ise või tema pere tegi siis, kui algas Saksa okupatsioon, siis hilisemates elulookirjeldustes selliseid asju kirja ei pandud. 1940. aastate elulookirjeldustes jäi töö autorile silma mitmeid ülistusi Nõukogude võimu kohta. Näiteks kirjeldab peaaegu nelja lehekülje pikkuses elulookirjelduses oma kannatusi eriti eredalt V24: *Teenisin endale suvevaheaegadel maal taludes päevatöolisena töötades talveks elatisraha, kuna ema oli kapitalistliku korra viimaste aastate jooksul töötä ja kahtlustatud kommunistlikus tegevuses. 1940.a. kevadel siirdusin maale ja algasin töötamist talu sulasena. Noorusaastate virelev elu ei jätnud oma mõju tervisele avaldamata. Haigestusin kopsunäärmete tuberkuloosi ja olin sunnitud siirduma sanatooriumi. Olime mõlemad emaga õnnelikud ja kindlad, et saavutan kunagi elus hariduse ja teenistuse, sest teadsime, et Nõukogude kord võimaldab kõigile tööd ja leiba. Need kuldsed illusioonid varisesid peatselt põrmu. Reetlikult tungis fašistlik Saksamaa meie kodumaale kallale. Töötasin tol suvel Tallinna Toitl. nr.81 kassapidajana. Sõja alates sooritasin samariitlase normid ja tahtsin siirduda rindel abistama haavatuid. See kavatsus jäi teostamata, kuna vanemate aastakäikude mobilisatsiooni tõttu ei olnud ärijuhi kohale asendajat leida. Töötasin samas ettevõttes ärijuhina. Saksa vägede tungimisel ENSV piiridesse ja lähenemisel Tallinnale, otsustasime emaga evakueeruda N. Liidu tagalasse, kuid ka see kavatsus nurjus, kuna sakslaste poolt oli taganemistee ära lõigatud. Juba esimesel okupatsioonipäeval vangistati meid emaga ja viidi Tall. Keskvanglasse. Järgnes pikk aeg vanglas teadmatuses ema saatusest ja isoleeritud välismaailmast. Pääle pikki kuid vabanesin vanglast ja sain teada, et emale oli mõistetud 5 aastaks sunnitööd, selle eest, et ta oli eestlane ja kaitses töörahva huvisid. Teadsin, et kui Punaarmee ei tule, siis enam kunagi oma ema ei näe. Sain vabadust ja "suure juhi" õhku maitseda ainult kuus päeva, siis vangistati mind uuesti ja "igaveseks mälestuseks lääne kultuurist" peksti mind metsikult, mille tagajärjel purunes ninaluu ja peas oli*

loendamatul hulgal haavu. Pääle pikki ja piinarikkaid vanglapäevi õnnestus meil põgeneda. Varjasin end kuni Punaarmee saabumiseni metsades Tartu ja Järvamaal (V24). Töö autorile tundub, et sellise pika ja detailse kirjeldusega oma kannatustest Saksa okupatsiooni ajal püüdis tudengikandidaat saavutada komisjoni sümpaatiat ja kaastunnet ning Nõukogude võimu ülistamisega näidata oma sobivust ülikoolis õppimiseks

Kui enamus tudengikandidaate alustasid elulookirjeldust enda ja isanime ning täpse sünniaja kirjapanemisega, siis oli ka neid, kes enda nime algusesse ei kirjutanud. Kui 1950. aastate elulookirjeldustes polnud neid üleliia palju, kokku kolme aastakäigu peale vaid kolm (V40, V52 ja V60), siis näiteks 1944. aastal kirjutatud 12-st elulookirjeldusest ei olnud nime kirjutatud algusesse enamusel valimisse sattunud elulookirjutisel (V2, V3, V4, V6, V7, V11, V12). 1945. ja 1946. aastal ei kirjutanud oma nime elulookirjelduse algusesse kaks isikut (V15, V19 ja V26, V31). V49, V52 ja V59 kirjutasi välja vaid oma sünniaasta, mitte täpset sünnikuupäeva. Töö autorile jäi elulookirjeldusi uurides silma ka see, et väga tihti kasutati elulookirjeldustes ühesugust sõnastust, mis kinnistas veelgi seda, et elulookirjeldusi kirjutades tuginesid üliõpilaskandidaadid kaadriarvestuslehe punktidele.

Lõputöö autor analüüsis elulookirjeldusi selle põhjal, et kas ja kuivõrd need vastasid kaadriarvestuslehel olevatele punktidele. Selle jaoks, et välja tuua elulookirjelduste ülesehituse ja sõnastuse sarnaseid jooni kasutab töö autor lauseid/lõike erinevatest elulookirjeldustest.

Analüüsimiseks on elulookirjeldused jagatud sisu järgi viite eraldi kategooriasse:

1. isiklikud andmed (nimi, sünniaeg, sünnikoht, sotsiaalne päritolu, õed-vennad);
2. haridus, võõrkeelte oskus;
3. teave vanemate kohta;
4. parteilisus, kuulumine/mittekuulumine ÜLKNÜ-sse (Komsomoli);
5. teave selle kohta, kas elulookirjutaja või keegi tema lähisugulastest on viibinud/viibib välismaal, osales saksa sõjaväes või on olnud kohtu poolt karistatud.

Samade kategooriate raames analüüsis töö autor ka fraaside kasutamist, et kuidas nõukoguliku sõnavara abil oma elulugu iseloomustati, kuidas kasutati tüüpfraase jne.

3.1 Isiklikud andmed

Tartu Ülikooli pürginud tudengikandidaatide elulookirjeldused algasid enamjaolt ühtemoodi. Esmalt pandi kirja oma eesnimi, seejärel isanimi ja siis perekonnanimi ja kohe selle järel täpne sünniaeg ning -koht. Ainukesena jäi töö autorile kuuest valimis olnud aastakäigust silma aasta 1944 – sellel aastal kirjutas oma nime elulookirjelduse algusesse 12-st elulookirjutajast pooled ja vaid üks neist kirjutas oma nime juurde ka isa nime. Kui mitmed piirdusid sünnikoha kirjapanekul vaid linna või suurema asula nimetusega, siis oli ka neid, kes panid kirja sünnikoha nii sündimise varasema, kui ka elulookirjelduse kirjutamise ajal kehtiva administratiivjaotuse järgi. Sõnastus oli mõlema sünnikoha kirjapanekul sarnane: ... *Pala vallas Tartumaal (praeguse administratiivse jaotuse järgi: Kallaste rajoon, Jõe k/n, kolh. "Võit")* (V54); ... *Tartumaal Kuuste vallas. Praeguse administratiivse jaotuse järgi on minu sünnikoht Tartu rajooni Haaslava külanõukogu* (V58); *Sündisin endisel Pärnumaal, Häädemeeste vallas, Kalju III külas (nüüd Kilingi-Nõmme rajoon, Krundi k/n, kolhoos "Kalev")* (V46). Selline kohanimede kasutamine näitab, et nõukogude administratiivjaotust polnud veel omaks võetud ja käibel oli ka sõjaeelse Eesti Vabariigi terminoloogia või vähemalt pidasid elulookirjelduste autorid vajalikuks täpsuse huvides ka need kirja panna.

Sotsiaalset päritolu kirjeldati 1950. aastatel kirjutatud elulookirjeldustes tihti ühesõnaliselt, kui seda üldse tehti. 36-st elulookirjeldusest umbes pooltes oli ära märgitud perekonna sotsiaalne seisund: ... *olen sündinud Tartus töölisperekonnas* (V38); ... *olen sündinud Võrumaal, Põlva vallas, keskmiktalupoja perekonnas* (V39); ... *sündisin väikemaapidaja perekonnas* (V61); ... *sündisin olemasoleva administratiivjaotuse järgi Eesti NSV Elva rajooni Nõo külanõukogus taluteenijate perekonnas* (V66). Seevastu 1940. aastatel kirjutatud elulookirjeldustes oli perekonna sotsiaalne seisund välja toodud peaaegu kõigis – 36-st elulookirjeldusest vaid mõnes üksikus oli see märkimata. Kirjapaneku viis sarnanes 1950. aastate omaga: *Olen sündinud ... põllumehe tütreana* (V1); *Mina olen sündinud Kõpu valas Viljandi maak. ... talus asundustalupoja pojana* (V23); *Mina ... olen sündinud ... Järvamaal Koigi vallas arsti tütreana* (V30). Sotsiaalne päritolu oli oluline, sest vastavalt Eesti NSV haridusministri poolt 6. augustil 1940 (Siilivask ja Palamets, 1982: 162) vastuvõetud määrusele oli esmaõigus kooli sissepääsemiseks sõjavõitjatel, partisanidel, töölistel, sulastel ja kehvikutel. Peale seda samaväärsete tunnustega inimeste lastel (Veskimägi, 2005: 133). Lugeses erinevat materjali mandaatkomisjoni kohta, siis võib töö autor oletada, et algusaastatel, kui see komisjon loodi (1945), pidas mandaatkomisjon määruse reeglitest karmimalt kinni. Seda on selgelt näha ka selles, et 1940.

aastatel kirjutasid enamus oma sotsiaalse päritolu elulookirjeldusse, kuid hilisematel, 1950. aastatel kirjutatud elulookirjeldustes enam nii palju enda sotsiaalset päritolu ei märgitud. Siis oli olukord juba natukene stabiliseerunud ja sisseastumine polnud enam nii karm. Kuivõrd enam kui pooled tudengikandidaatidest olid siiski 1950. aastatel otsustanud oma sotsiaalset päritolu mitte määratleda, siis võib ka oletada, et see võis olla „ebasobiv“ kehtivate normide valguses ja targem oli sellest mitte elulookirjelduses kirjutada.

Lisaks enda ja vanemate andmetele toodi osades elulookirjeldustes välja ka info õdede-vendade kohta. Ka siin saab jällegi tuua kohe võrdluse erinevatel aastakümnetel kirjutatud elulookirjelduste vahel: kui aastatel 1944-1946 kirjutatud 36-s elulookirjelduses oli õdede või vendade kohta infot kirja pandud vaid viies (ja töö autor ei usu, et ülejäänud 31-l valimisse sattunud elulookirjutajal polnud tõesti kellelgi õdesid-vendi, pigem ei teadnud sel ajal ehk veel elulookirjutajad, et info õdede-vendade kohta on mandaatkomisjoni jaoks oluline), siis aastatel 1953-1955 jättis vaid viis õdede-vendade kohata kirjutamata. Raske on öelda, kas ebasoovitavaid eluloolisi seiku õdede-vendade puhul oli õpitud ümber sõnastama ja valetama või oli juba peale kasvamas põlvkond, kes oma „ankeediga“ vastas nõukogude aja nõuetele. Mõnes kirjutises oli info lihtlausega: *Minul pole vendi ega õdesid* (V38); *Oman ühe õe* (V51); *Vend töötab Jõhvi kaevanduses. Õde on surnud* (V43). Samas oli ka mitmeid selliseid elulookirjeldusi, kus vendade ja õdede kohta käiv info oli väga detailselt lahti kirjutatud. *Vanem õde töötab Kungla kolhoosis põllutöölisena. Üks õdedest töötab praegu Koidula kolhoosi linnufarmi ja kolhoosi kassapidajana, teine õde ELKNÜ Kilingi-Nõmme Rajoonikomitee II sekretärina. Vend töötab Pärnu-Jaagupi MTJ-s remonditöökoja juhatajana* (V42); *Mul on vanem õde, sündinud 1928.a., kommunistlik noor, lõpetanud Tartu Riikliku Ülikooli kehakultuuriteaduskonna 1951.a. kevadel kiitusega* (V57); *Vennad ... ja ... okupatsiooni ajal sõjaväes ei olnud. ... oli sõjaväeteenistuses Nõukogude Armees ja praegu töötab Valga Tarbijate Kooperatiivis. ... lõpetas Valga I Keskkooli, Tartu Riikliku Ülikooli ja praegu töötab õppejõuna Tartu Riiklikus Ülikoolis* (V70). Elulookirjeldustest võib järeldada, et vendade-õdede ametite või õpingute kohta tuuakse täiendav info välja ainult siis, kui see vastas kehtinud normidele. Mitte ükski elulookirjelduse autor ei maini, et tema vend või õde oleks Saksa okupatsiooni ajal riigiametis olnud või veelgi enam, Saksa sõjaväeteenistuses osalenud.

3.2 Haridus, võõrkeelte oskus

Selles kategoorias esines elulookirjelduste autoreid, kes kirjutasid enda haridustee lahti väga täpselt ja põhjalikult ning ka neid, kes tegid seda üsna lühidalt. Pikemate kirjelduste põhjuseks võib olla nii sisseastuja kirju haridustee, kui ka soov varjata/põhjendada n-ö kahtlaseid aastaid oma eluloos.

Näited mõndadest elulookirjeldustest: *Oma lapsepõlve ja 3 esimest kooliaastat 1935-1938.a. veetsin Savi algkoolis, kust sain ka oma esimesed teadmised. 1941.a. kevadel lõpetasin ka Kilingi-Nõmme linna II algkooli 6-nda klassi ja siirdusin järgmise aasta õppetöö algul Pärnu linna Poeglaste Gümnaasiumi. Võideldes okupatsiooniajast tingitud majanduslike raskustega ja äärmiselt halbade õppetingimustega, kujunes minu õppetöö sel ajal katkendlikuks ja puudulikuks. Nõukogude võimu taassaabumisel avarduisid õppevõimalused ja nii lõpetasin samal aastal pingerikkas töös Pärnu I Keskkooli 10-nda klassi kiituskirjaga. 1945.a. sügisel astusin sama kooli 11-ndasse klassi, mille lõpetasin 1946.a. kevadel hõbemedaliga (V31). 1944. a. astusin Peetri 7-klassilisse kooli, kus lõpetasin 6 klassi. Edasi õppisin Valga I Keskkooli VII, VIII ja IX klassis. Vanemate töö- ja elukoha muutuste tõttu siirdusin Otepääle, kus asusin õppima kohaliku keskkooli kümnendasse klassi. 1952.a. Kooli lõpetasin käesoleval aastal (V62). 1944. aastal astusin Kergu algkooli, kust 1945. aastal siirdusin õppima Tartu IV Seitsmeklassilisse Kooli. Ajavahemikul 1951-1953 õppisin Türi 1. Keskkoolis. 1953.a. siirdusin Tallinna 2. Keskkooli 9. klassi ja 1955. aastal lõpetasin Tallinna 2. Keskkooli (V68). Eriti kõnekas oli alljärgnev haridustee kirjeldus, mille autor püüdis lisaks faktoloogiale põhjendada oma erinevates koolides õppimist riigikorraga: 1940. a. astusin õppima Valaste algkooli, mille lõpetasin 1946. aastal. Edasi läksin õppima Jõhvi Keskkooli 7ndasse klassi. Saksa okupatsiooni ajal sai meie perekond tunda vintsutusi kohalike võimumeeste poolt. Nõukogude kord, andes kindla elatusallika, avas mulle kõik teed hariduse omandamiseks. Jõhvi I Keskkooli lõpetasin 1951. a. (V43). Selliseid täpsemaid kirjutusi haridustee kohta lugedes jäi töö autorile silma see, et mida pikemalt oli oma haridusest kirjutatud, seda rohkem oli vahetatud ka koole ja elukohta. Võib oletada, et see oli tingitud sõjaolukorrast ja vanemate elukohavahetusest. Mõned autorid on välja toonud, et kooli tuli muuta vanemate töö- ja elukoha muutuse tõttu, kuid enamusel seda kirjas ei ole. Seega tegelikke kolimise ja kooli vahetamise põhjuseid võibki ainult oletada.*

Võrreldes eelmainituga leidis ka väga lühidalt kirja pandud infot oma hariduse kohta. *1933-1936. õppinud Tartu Linna V algkoolis, 1936-1937 a. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi Gümnaasiumis (V6). 1933-1936. õppinud Tartu Linna V algkoolis, 1936-1937 a. Eesti Noorsoo Kasvatuse Seltsi*

Gümnaasiumis (V22). Kooliteed hakkasin käima 1942. aastal. Käisin Painküla algkoolis ja 1945. aasta sügisel läksin Jõgeva Keskkooli, mille tänavu kevadel lõpetasin (V44). 1944. aastal astusin Viljandi I Keskkooli, mille lõpetasin käesoleval aastal (V51). 1945. aastal astusin Valga I Keskkooli. Valga Keskkooli lõpetasin 1955. aastal (V70). Võib oletada, et napimalt kooliteed kirjeldanud sisseastujad soovisid mitte kirjutada õpingute katkestustest või nagu Valdo Pandi elulooraamatu (Hion, 2013) põhjal võib järeldada, taheti isegi endale haridusaastaid „juurde kirjutada“.

Võõrkeel(t)e oskuste või mitte oskuste kohta ei kirjutatud suurem enamus tudengikandidaate midagi. Aastatel 1944-1946 kirjutatud elulookirjeldustes ei mainitud võõrkeelte kohta mitte ühtegi sõna mitte ükski 36-st valimis olnud isikust. Aastatel 1953-1955 oli 36-s elulookirjelduses võõrkeele oskus/mitteoskus ära märgitud vaid kolmandikul. Kas seda tehti lihtsalt seepärast, et ühtegi võõrkeelt ei osatud ning ei nähtud vajadust seda kirja panna või siis jäeti meelega näiteks saksa ja inglise keele oskus kirjutamata, võib vaid oletada. Isegi kui mõne teise keele oskus oli kirja pandud, siis tehti seda nii, et oleks väga selgesti mõista, et võõrkeele tase on madal. *Peale emakeele tunnen hästi vene keelt ja halvasti inglise keelt (V45). Peale emakeele tunnen mittetäielikult vene ja inglise keelt (V64). Kodune keel on eesti keel. Teisi keeli (vene, inglise) tunnen vastavalt keskkooli programmi ulatusele (V71).* Kui võõrkeele oskus üldse välja toodi, siis alati koos vene keele oskusega. Üheski elulookirjelduses polnud kirjas, et autor oskab võõrkeeltest näiteks ainult saksa või inglise keelt.

3.3 Teave vanemate kohta

Kui hariduse kohta kirjutati nii 1940. kui ka 1950. aastatel suhteliselt sarnaselt, siis informatsiooni osas vanemate kohta erinesid 1940. ja 1950. aastatel kirjutatud elulookirjeldused omavahel märgatavalt. Näiteks 1944. aasta valimis olnud elulookirjeldustes pole üheski kirjutatud ridagi vanemate kohta, välja arvatud ühesõnaline mainimine nende sotsiaalse päritolu kohta. 1945. aasta elulookirjeldustes oli mõne reaga kirjutatud vanematest 12-s valimis olnud elulookirjeldusest üheksas, kuid info oli väga pealiskaudne ja napolisõnaline: *Vanemad olid töölised ja isa töötas trükikojas ladujana (V18); Kogu meie perekond on asunud uue innuga sotsialistliku ühiskonna teenimisele, kusjuures isa töötab Kalatööstuse Rahvakomissariaadi Asendusvalitsejana (V20).* Samas jällegi 1946 aastal kirjutati midagi peale sotsiaalse päritolu oma elulookirjelduses vanematest vaid viis isikut ja see info oli samuti väga napolisõnaline: *Vanemad ... ja ... peavad talukohta. Minu vanemad vahepeal muud*

ametit pole pidanud (V28); Olin kolme aastane kui mu isa sai töö juures kehalise vigastuse ja vallandati teenistusest, millele järgnesid meie perekonna raskeimad aastad, kus perekonda toitis majahoidjana teeniv ema. Hiljem omandas isa autojuhi kutse, missugusel alal töötas kuni viimaste aastateni, mil ta kaotas oma tervise (V33). Selline napisõnaline ja pealiskaudne info vanemate kohta peegeldab töö autori meelest jällegi seda, et 1940. aastate elulookirjutajad polnud elulookirjutuste kirjutamisel veel nii “vilunud” kui 1950. aastatel kirjutajad ning ei teadnud, millist informatsiooni täpsemalt mandaatkomisjon elulookirjeldustesse ootab.

1953-1955. aastatel kirjutatud elulookirjeldustes oli teave vanemate kohta üldiselt väga detailne. Täpne teave vanemate kohta võis tegelikult saada suuresti määravaks, sest tudengikandidaadi ja tema vanemate sotsiaalne päritolu oli vägagi oluline kõrgkooli sisseastumise juures. Kui vanemad omasid maad, siis pandi elulookirjeldusse kirja ka maatüki suurus, mehhaniseeritud inventari ja palgalise tööjõu arv. Mitmes elulookirjelduses oli näha seda, et täpsustav teave vanemate ja nende tegevuse kohta oli lisatud kas siis elulookirjelduse lõppu peale allkirja lisana (V41, V42, V44, V46, V51, V56, V62) või kirjutatud ridade vahele (V37, V42, V62), millest võib järeldada, et sisseastumiskomisjon oli nõudnud elulookirjelduse täiendamist.

Mõnes elulookirjelduses moodustas teave vanemate kohta väga suure osa terve elulookirjeldusest. Tudengikandidaat V63 asus ühel eluhetkel elama oma tädi juurde ja seega toob oma eluloos välja nii päris- kui ka kasuvanemate täpsed andmed: *Lapsepõlve esimesed aastad veetsin Rõuge alevis, kus ema oli koduperenaine, isa teenis sõjaväes. 1939. a., kui isa vabanes sõjaväeteenistusest, kolisid vanemad Võrumaale Valgjärve valda (praegune Otepää raj.), kus hakkasid tegelema põlluharimisega. Maad oli umbes 20 ha, millest põldu oli alla 10 ha. Mehhaniseeritud inventari ei omanud, samuti ei kasutanud palgalist tööjõudu. 1940. a. alguses suri isa, kuna tal oli maovähk. Sellest ajast olen elanud ema õe ... juures, kes mind kasvatab ka praegu. Ema abiellus teistkordselt 1941. a. 1949. a. suvel arreteeriti ema ja saadeti Eesti NSV piiridest välja. Ema on nõukogude võimu poolt välja saadetud, kuid kirjavahetust temaga pole. Minu hooldajad ... ja ... elavad praegu Põlva asulas Oktoobri t. 12. ... on koduperenaine, ... töötab Võru Ehituskontoris. Saksa okupatsiooni ajal ... töötas lihunikuna Põlvas, ... oli koduperenaine (V63).* Eelnev elulookirjelduse kirjutaja ei varjanud seda, et tema päris ema saadeti “Eesti NSV piiridest välja”, kuid rõhutas, et emaga mingit suhtlust ega kirjavahetust ei olnud ning juba enne ema välja saatmist elas ta üheksa aastat ema õe juures. Seda, kas ka päriselt elulookirjutaja oma emaga kirjavahetuses oli või mitte saame üksnes arvata. Samuti ei

selgu see, mille eest tudengikandidaadi ema arreteeriti, millest jäeldub ilmekalt, et kõik mis võis sisseastuja eluloos ebasoovituks osutuda jäeti sellest välja. Ka V55 kirjutas oma elulookirjeldusse, et üks tema vanematest on arreteeritud. *Isa on arreteeritud 1950.a. märtsist* (V55). Taaskord pole juurde lisatud selgitust, mille eest on karistus saadud.

Pikki kirjeldusi vanemate ja nende tegevuse kohta leidis enamustes elulookirjeldustes, kuid mitte kõigis. Mõni elulookirjeldus oli vanemate osas ka 1950. aastatel üpriski napisõnaline. *Isa omas Tartus väikeettevõtet (pagariäri), kus ta ise töötas palgalist tööjõudu kasutamata; ema oli samas müüjaks. Saksa okupatsiooni ajal isa töötas pagarina, ema oli kodune. Saksa okupatsiooni aegsetest ja kodanliku Eesti organisatsioonide tööst nad osa ei võtnud. Isa töötab praegu artellis "Tulevik" pagarina, ema on sanitariks Tartu III Lastesõimes* (V72). V4 kirjutas oma vanematest vaid paari lühilausega. *Isa töötab Rakvere Metsatööstuskeskuses. Ema suri 1948.a.* (V40). Kui vaadata just näiteks seda viimast kahelausealist kokkuvõtet vanemate ja nende tegevuse kohta, siis võib oletada, et pigem jäeti kirjutamata just selline "mitte nõukogude aega sobiv" info, mis oleks võinud saada takistuseks ülikooli pääsemisel.

Erinevate aastate elulookirjeldusi lugedes jäi silma see, et enamusel sisseastujatest oli ema kodune. Miks see nii oli, on töö autoril keeruline oletada, oma osa siin võib olla näiteks sellel, et sõjajärgses Eesti Vabariigis võis riigiametis olla vaid üks abikaasast, näiteks kui nii mehel kui ka naisel oli õpetajakutse, siis sai õpetajana töötada vaid üks neist, kelleks oli kehtinud tavade järgi enamasti mees. Seda saab välja lugeda ka V31 elulookirjeldusest, kus viimane kirjutab oma vanemate kohta nõndaviisi: *Kuna mõlemad minu vanemaist olid tegevuses sama kooli õppejõududena, tuli kodanliku valitsuse suunitlusele minu isal kui tervislikult halvemas seisukorras õpetajal lahkuda 1932.a. Savi algkooli juhataja kohalt ja siirduda väikesele pensionile* (V31). Siin on selgelt kirjas, kuidas just kodanliku valitsuse suunitlusele tuli ühel vanematest oma ametist loobuma. Sel korral osutus selleks siis nõrgema tervisega isa.

3.4 Parteilisus, kuulumine/mittekuulumine ÜLKNÜ-sse

1940. aastatel kirjutatud elulookirjeldustest erinevatesse organisatsioonidesse või parteidesse kuulumist eriti välja toodud ei olnud. Kuid 1950. aastatel oli sisseastujate hulgas neid, kes kirjutasid ülima põhjalikkusega sellest, kuidas ja millal nad olid ÜLKNÜ ridadesse astunud. *1947. a. astusin*

pioneerorganisatsiooni ridadesse ja varsti valiti mind Väljaküla 7-klassilise Kooli pioneerimaleva nõukogu esimeheks. 1948. aastal võeti mind vastu ÜLKNÜ-sse. 1948/49. a. töötasin ELKNÜ Väljaküla 7-klassilise kooli algorganisatsiooni Komitee sekretärina, 1949-1953. a. ELKNÜ Kilingi-Nõmme Keskkooli algorganisatsiooni Komitee liikmena. Alates 1950.-st aastast olen ELKNÜ Kilingi-Nõmme Rajooniorganisatsiooni Konverentside poolt valitud ELKNÜ Kilingi-Nõmme Rajoonikomitee liikmeks (V42). Samas mitmed ei maininud seda üldse või kui, siis ühe lihtsa lausega: *Olen parteitu* (V16); *ÜLKNÜ liige ei ole* (V65); *NLK Partei ega ÜLKNÜ liige ei ole olnud* (V56); *ÜLKNÜ ridadesse ma ei kuulu* (V47); *15. det.1951. a. astusin ÜLKNÜ ridadesse* (V55). Mitmes elulookirjelduses oli ära märgitud ka see et ei saksa okupatsiooni ega Eesti kodanliku korra ajal ei kuulunud ühtegi ühendusse ega parteisse. *Enne nõukogude võimu tulekut mingi teise partei või ühiskondliku organisatsiooni liige ei ole olnud. Ametiühingu liikmeks ei ole* (V48).

Mitmetes elulookirjeldustes jäi töö autorile silma see, et just ÜLKNÜ osa oli punase pliiatsiga alla joonitud. Kas seda tegi sisseastumiskomisjon algselt elulookirjeldust uurides või on see hiljem lisatud, pole võimalik tuvastada, aga kindlasti on seda sellise märkimisega peetud elulookirjelduses toonitamisväärseks faktiks.

3.5 Teave välismaal viibimise, saksa sõjaväes osalemise ja kohtu poolsete karistuste kohta

Nõukogude ajal ei olnud välismaailmaga suhtlemine soovitatav. Seetõttu tõid ka kõrgkooli pürgijad oma elulookirjeldustes välja selle, et side välismaaga puudub. Enamustes elulookirjeldustes oli see väga ühetoonilise fraasiga kirjas: *Välismaal pole ma viibinud, seal pole mul ka lähemaid sugulasi* (V16); *Välismaal pole ma viibinud, seal pole mul ka lähemaid sugulasi* (V23); *Sugulasi välismaal ei ole* (V50); *Sugulasi välismaal ei viibi* (V51); *Välismaal ei ole ise ega sugulased elanud* (V53). Mitmed ei olnud selle kohta üldse midagi maininud.

Paljudel olid need kolm infokategooriat (viibimine välismaal, osalemine saksa sõjaväes, kohtu poolt karistatud) ära toodud järjest lihtlausetena. *Sakslaste okupatsioonilistes organisatsioonides pole sugulased teeninud. Välismaal pole elanud. Kohtu all pole olnud* (V64). Kuid oli ka pikemaid seletusi. *Mina ega minu sugulased ei ole teeninud sakslaste okupatsioonilistes organisatsioonides. Välismaal ei ole elanud, samuti pole olnud sugulasi välismaal ega ole ka praegu. Kohtu, juurdluse all pole olnud,*

vahistatud ei ole. Nõukogude võimu organite poolt sugulasi vahistatud ega karistatud ei ole (V62).
Seega võib järeldada, et lisaks välismaaga suhete mitteomamisele peeti oluliseks ka mainida, et Saksa okupatsiooni ajal ei olnud selle riigiga mingisuguseid suhteid.

4 JÄRELDUSED JA DISKUSSIOON

Viimases peatükis paneb töö autor kirja esmalt järelused uuringu tulemuste kohta, seejärel uurimistöös kasutatud meetodi kriitika ning mõningad mõtted ja soovitusel edasiseks tööplaaniks.

4.1 Uurimistööl järelused ja meetodikriitika

Elulookirjelduste uurimisel on kahjuks üks esmaseid ja suuremaid probleeme see, et me võime uurida elulookirjeldustes kasutatud komponente ja eluloolise info sõnastamiseks kasutatud nõukogulike fraase, aga kahjuks pole meil võimalik uurida täpselt seda, mida elulookirjeldustes oma andmetes tegelikkusega võrreldes muudeti või maha vaikiti. Aga elulookirjelduse kui nõukogude ajale iseloomuliku dokumendiliigi olemust saab analüüsida ka olemasoleva faktoloogia põhjal.

Lõputöö eesmärgiks oli leida vastus kolmele püstitatud uurimisküsimusele:

1. Millistest komponentidest koosnes nõukogude aegne elulookirjeldus ja millistele küsimustele pidi nõukogude aegne elulookirjeldus vastama?
2. Kuidas sõnastati eluloolist infot ja milliseid fraase selleks kasutati?
3. Kui palju erinesid omavahel aastatel 1944-1946 ja 1953-1955 kirjutatud elulookirjeldused?

Analüüsides kõiki valimis olnud elulookirjeldusi sai töö autor ülaltoodud küsimustele ka vastused. Kuna erinevaid elulookirjeldusi lähemalt uurides hakkas uurijale silma kindel muster, siis sellele toetudes saabki väita, et just kaadriarvestus lehe küsimustik oli see, millele tudengikandidaadid punkti-punktihaaval oma elulugu kirjutades toetusid (1940. aastatel küll vähem, kuid 1950. aastatel oli selline muster selgelt märgatav). Nende punktide järgi sõnastasid sisseastujad oma eluloo ning selle järgi hinnati ka seda, kas tudengikandidaat on ikka oma sotsiaalse tausta, hariduse jne poolest kõlbulik nõukogude kõrgkooli. Kõrgkooli astujaid valiti kindlate kriteeriumite alusel ning seega oli eluloo kirjutajal targem nõukogude korra jaoks “valet” informatsiooni pigem mitte kirjutada.

Eluloolist infot sõnastati sageli elulookirjeldustes ühtmoodi. Mitmes elulookirjelduses olid lausedki täpselt ühtmoodi samasugused: “mehhaniseeritud inventari ei oma”, “välismaal sugulasi ei ole” jne. Kui info oli sobilik nõukogude korrale, siis toonitati seda oma elulookirjelduses eriti pikalt ja paljusõnaliselt.

Aastatel 1944-1946 ja 1953-1955 kirjutatud elulookirjeldused erinesid omavahel märgatavalt. Oli selgelt näha, et 1950. aastate elulookirjutajad olid juba niiõelda “kogenenumad” ja teadsid, mida ning kuidas tuleb oma elulookirjelduses mainida, millist sõnastust kasutada ning mida ei peaks kirja panema. Käesoleva lõputöö autorile jäi elulookirjeldusi uurides kohe silma ka see, et 1940. aastate elulookirjeldused olid kirjutatud ja vormistatud palju reeglipäramatult, kui 1950. aastate omad. Paljud neist olid kirjutatud käepäraseks osutunud joonelisele või ruudulisele vihikulehele, enamustel puudus kirjutise lõpus allkiri ja kuupäev. Samuti pani töö autor tähele ka seda, et 1950. aastatel kirjutatud elulookirjelduste sisu oli palju selgemalt süstematiseeritud ning sõnastatud. Kui väga mitmed 1940. aastatel kirjutatud elulookirjeldused sisaldasid infot selle kohta, mida elulookirjutaja ise või tema pere tegi siis, kui algas Saksa okupatsioon, siis hilisemates elulookirjeldustes selliseid asju kirja ei pandud. 1940. aastate elulookirjeldustes jäi töö autorile silma mitmeid ülistusi Nõukogude võimu kohta. 1950. aastatel kirjutatud elulookirjeldused olid konkreetsemad ning sisaldasid sellist infot, mida mandaadikomisjon ootas.

Elulookirjeldusi uurides võib oletada, et ilmselt kehtis kirjutamata reegel, et mida napim ja trafaretsem on elulookirjeldus, seda parem, sest siis ei saanud keegi ka millegi kallal „norida“ ja/või lisaandmeid küsida. Samas oli ka neid, kes kirjutasid kõigest eriti täpselt justkui soovides püüdlilikud olla.

Suurema osa valimis olnud elulookirjelduste algus oli enamjaolt sarnane – eesnimi, isanimi, perekonnanimi, täpne sünniaeg ja -koht. Sünnikoha kirjapanekul lisasid mitmed kirjutajad oma sünnikoha nii olemasoleva kui ka varasema administratiivjaotuse järgi.

Sotsiaalse päritolu äramärkimine või mitte märkimine võis olla ka oluline, kuna kõrgkooli vastuvõtmisel arvestati seda aspekti väga suure tegurina. Kuna just 1950. aastatel üle poolte tudengikandidaatidest olid otsustanud oma sotsiaalset päritolu mitte määratleda, siis võib oletada, et see võis olla „ebasobiv“ kehtivate normide valguses ja targem oli sellest mitte elulookirjelduses kirjutada. 1940. aastate elulookirjutajad ei osanud seda fakti ehk veel karta ja seetõttu ei hakanud suurem osa neist oa sotsiaalset päritolu varjama.

Lisaks enda ja vanemate andmetele toodi osades elulookirjeldustes välja ka info õdede-vendade kohta. Analüüsisides valimis olnud elulookirjeldusi on näha, et vendade-õdede ametite või õpingute kohta toodi täiendav info välja sel juhul, kui see vastas kehtinud normidele.

Haridustee kirjutasiid enamus elulookirjelduse kirjutajatest lahti suhteliselt täpselt ja põhjalikult, kuid oli ka paari lauselisi kokkuvõtteid oma hariduse kohta. Just nendest lühematest kirjutistest võib oletada, et üks põhjusi, miks oma õpingutest pikemalt ei kirjutatud oli see, et sooviti sellega seoses midagi varjata (kas siis õpingute vahepealset katkestamist vms.). Samuti ei pandud kirja võõrkeelte oskusi. Aastatel 1944-1946 kirjutatud elulookirjeldustes ei mainitud võõrkeelte kohta mitte ühtegi sõna ükski 36-st valimis olnud isikust. Aastatel 1953-1955 oli 36-s elulookirjelduses võõrkeele oskus/mitteoskus ära märgitud vaid kolmandikul ning kui seda oligi üldse mainitud, siis selge märkusega, et võõrkeele oskus on madal. Üheski elulookirjelduses ei olnud kirjas, et autor oskab võõrkeeltest näiteks ainult saksa või inglise keelt. Kui nende keelte oskust mainitigi, siis ainult koos vene keele oskusega.

Üli-oluline oli teave vanemate tegevuse ja päritolu kohta. Kui oli võimalik kirjutada nõukogude korraga sobituvaid elulooandmeid, siis tehti seda pikalt ja põhjalikult. Näiteks V41 kirjutab oma elulookirjelduse alguses: *Olen sündinud kehviktalupoja ... lasterikkas perekonnas. Minu isa ... (isa täisnimi koos isanimega) on sündinud 1985.aastal, ema ... (ema täisnimi koos isanimega) 1894.aastal. Minu vanematel oli Petserimaal Mäe vallas väike talukoht põllupinna üldsuurusega 26 ha, hädapäraste põllutööriistade ja elusinventariga. Praegu elavad vanemad Räpina rajoonis Mikitamäe külanõukogus "Rahu" kolhoosi piirkonnas (41). Hiljem on elulookirjelduse autor lõppu juurde lisanud järgmise teabe: Saksa okupatsiooni ajal töötasid vanemad kehviktalupoegadena. Võõrast töajõudu kunagi kasutanud ei ole. Mehhaniseeritud inventari omanud ei ole. 1949.a. saadud põletushaavade tõttu on isa praegu põllutööks töövõimetu. Töötab käsitöölisena Räpina rajoonis Mikitamäe külanõukogus. Ema on kodune (V41).* Selle info täpsustuseks juurdelisamine näitab ilmekalt, kuiõrd oluline oli näidata, et kuigi sõjaeelse Eesti Vabariigi ajal oli tudengikandidaadi perekonnal talu, siis oli tegemist taluga, mis ei klassifitseeruks "kulaklikuks majapidamiseks", näiteks ei ole välja toodud talu üldsuurust, vaid ainult põllupinna hektarid.

Oluline oli sisseastumiskomisjonil teada saada ka tudengikandidaadi kuulumisest parteisse või siis ÜLKNÜ-sse. Sisseastujate hulgas oli neid, kes kirjutasiid ülima põhjalikkusega sellest, kuidas ja millal

nad olid ÜLKNÜ ridadesse astunud. Samas mitmed ei maininud seda üldse või kui, siis ühe lihtsa lausega. Kui oluliseks või mitte oluliseks seda ülikooli sissesaamise juures osutus võib vaid oletada.

Kuna nõukogude ajal ei olnud välismaailmaga suhtlemine soovitatav, siis seetõttu töid ka paljud kõrgkooli pürgijad oma elulookirjeldustes välja selle, et side välismaaga puudub. Enamustes elulookirjeldustes oli see väga ühetoonilise fraasiga kirjas: *Välismaal sugulasi ei ole. Välismaal elanud ei ole.* (V56). Mitmed ei olnud selle kohta üldse midagi maininud.

Paljudel oli viibimine välismaal, osalemine saksa sõjaväes, kohtu poolt karistatud ära toodud järjest lihtlausetena. *Sakslaste okupatsioonilistes organisatsioonides pole sugulased teeninud. Välismaal pole elanud. Kohtu all pole olnud* (V64).

Elulookirjelduste analüüsimise muutis keeruliseks ka see, et on olemas erinevad isikukaitset puudutavad seadused ja määrused. Töö autor leidis elulookirjeldusi uurides näiteks seda, kuidas üks valimisse sattunud tudengikandidaat oma elulookirjelduses enda venda üldse ei maini, kuid palju aastaid hiljem, juba peale taasiseseisvumist trükkis ilmunud mälestustes kirjutab seesama inimene, kuidas tema õde ei saanud ülikooli sisse, kuna nende vend oli teeninud Saksa sõjaväes ja õde oli seda oma elulookirjelduses maininud. Seda kahjuks allikatega kinnitada ei ole võimalik, nii rikuks isikuandmete kaitse määrust. Kuna mitmed valimis olnud on elus ka praegu, siis pidi töö autor palju mõtlema seda, kuidas nende andmeid piisavalt kaitsta, et nad ei oleks ära tuntavad.

Käesolevas lõputöös kasutas töö autor uurimismeetodina kvalitatiivse sisuanalüüsi alamliiki – temaatilist analüüsi.

Kvalitatiivse sisuanalüüsi tugevate külgedena on Kalmus jt (Kalmus jt, 2015) välja toonud selle tundlikuse ja täpsuse ning selle, et tähelepanu saab pöörata harvaesinevatele ja silmapaistvatele nähtustele tekstis. Kvalitatiivse sisuanalüüsi alamliigi, temaatilise analüüsi, plussiks saame lugeda seda, et antud meetodi eesmärgiks on leida uuritavast infost üles andmetes peituvad tähendused. Temaatilist analüüsi on kõige parem kasutada uurimismeetodina just vähe uuritud teemade ja valdkondade puhul (Kalmus jt, 2015).

Miinusena võib välja tuua selle, et kvalitatiivse analüüsi uurimistulemusi ei saa faktipõhiselt kinnitada ning need ei pruugi olla usaldusväärsed. Sellist tüüpi uurimuse analüüs pannakse paljuski kirja uurija enda teadmiste ja arusaamade põhjal ja võib olla seetõttu kallutatud.

Töö autor usub, et antud teemat võiks kindlasti edasi uurida, kuna lõputöö maht, väike valim ja kasutatavate materjalide piirang ei andnud võimalust üldistavateks ja täpsemateks järeldusteks. Kuna elulookirjeldusi varasemalt eraldi dokumendina uuritud ei ole, siis on see põnev teema, millega süvitsi jätkata. Elulookirjelduste uurimine ja nendega põhjalikult tutvumine on hea peegeldus nõukogude ajast. Elulookirjeldusi uurides võivad erinevad uurijad nende sisu jne kindlasti ka erinevalt tõlgendada, mis oleks jällegi väga huvitav. Töö autor kui infokorralduse eriala tudeng lähenes materjalile kindlasti rohkem dokumendi vaatenurgast, kui ajaloolane, keda huvitaks ajastu või faktoloogia käsitus elulookirjeldustes, samas kui elulugude uurija keskenduks ehk inimeste elusaatusele.

Edasise töö käigus tuleks kindlasti suurendada valimit ja võtta kõikidest aastakäikudest juurde võrdluseks veel elulookirjeldusi. Samuti võiks uurida ka elulookirjeldusi, mis on kirjutatud hetkel valimis olnud aastakäikude vahel, et näha kui palju iga aastaga elulookirjelduse süstematiseeritus, sisu ja tüüpfraaside kasutamine ühtlustus. Lisaks sellele saaks analüüsi tuua rohkemaid kinnitavaid näiteid ajalooraamatutest. Kui praegu analüüsis töö autor elulookirjeldustes olevat informatsiooni rohkem isiklike arusaamade ja kogemuste ning teadmiste põhjal, siis tulevikus võiks saada see osa rohkem allikatega kinnitatud. Samuti oleks põnev leida võimalus intervjuuerida mõnd sel ajal elulookirjeldust kirjutanud ja seal oma andmeid muutnud või varjanud inimest ja küsida siis juba otseallikast infot.

KOKKUVÕTE

Käesolevas lõputöös uuris töö autor nõukogude aja elulookirjeldust kui eraldiseisvat dokumendiliiki Tartu Riiklikku Ülikooli astuda soovinud tudengikandidaatide elulookirjelduste näitel. Seda teemat pole Eestis varem uuritud, mis muutis kogu uurimise põnevaks väljakutseks.

Lõputöö eesmärgiks oli analüüsida nõukogudeaegseid elulookirjeldusi dokumendihalduslikust ja keelelisest perspektiivist ehk kuidas neid koostati ja milliseid fraase kasutati. Lõputöö mahupiiranguid arvestades jäi tööst välja põhjalikum ajaloolise konteksti analüüs ja elulookirjeldustes esitatud andmete sügavam sisuline võrdlus nõukogude ajastu oludega.

Töös kasutas autor Tartu Riiklikku Ülikooli astuda soovijate elulookirjeldusi Rahvusarhiivi fondist EAA.5311. Valimi moodustasid 72 elulookirjeldust aastatest 1944-1946 ja 1953-1955. Uurimismeetodina on lõputöös kasutatud kvalitatiivse meetodi alamliiki - temaatilist analüüsi.

Kuna elulookirjeldustesse täpsemalt süvenedes ja teoreetilisele raamistikule tuginedes võis töö autor väita, et elulookirjelduse kirjutamisel tuginesid tudengikandidaadid kaadriarvestuslehele, siis analüüsiski töö autor elulookirjeldusi selle põhjal, et kas ja kuivõrd need vastasid kaadriarvestuslehel olnud punktidele. Samade kategooriate raames analüüsis töö autor ka fraaside kasutamist, st kuidas nõukoguliku sõnavara abil oma elulugu iseloomustati ja kuidas kasutati tüüpfraase.

Tulemuste osas on välja toodud vastused töö alguses püstitatud uurimisküsimustele. Kaadriarvestuslehel olnud punktide järgi sõnastasid sisseastujad oma eluloo ning selle järgi hinnati ka seda, kas tudengikandidaat on ikka oma sotsiaalse tausta, hariduse ja muude omaduste jne poolest kõlbulik nõukogude kõrgkooli. Kõrgkooli astujaid valiti kindlate kriteeriumite alusel ning seega oli eluloo kirjutajal targem nõukogude korra jaoks “valet” informatsiooni pigem mitte kirjutada. Tudengikandidaatide elulookirjeldusi uuris mandaadikomisjon.

Eluloolist infot sõnastati elulookirjeldustes sageli ühtemoodi. Mitmes elulookirjelduses olid lausedki täpselt ühtmoodi samasugused: “mehhaniseeritud inventari ei oma”, “välismaal sugulasi ei ole”, “kohtu poolt karistatud ei ole” jne.

Kui elulooline info oli sobilik nõukogude korrale, siis toonitati seda oma elulookirjelduses eriti pikalt ja paljusõnaliselt, kuid samas võib oletada, et ilmselt kehtis kirjutamata reegel, et mida lühem on elulookirjeldus, seda parem, sest siis ei saanud keegi ka lisaandmeid küsida. Samas oli ka neid, kes kirjutasid kõigest eriti detailselt justkui soovides püüdlilikud olla. Täpselt ja põhjalikult kirjutati nendest andmetest, mis sobitusid nõukogude korraga.

SUMMARY

Title of the thesis: *Resume as a type of document in the Soviet era exemplified by applicants of Tartu State University during the periods of 1944-46 and 1953-55.*

The author of the present thesis studied the resume of the Soviet period as a type of document submitted by the student applicants of Tartu State University. No prior research on this topic has been carried out in Estonia, hence the study presented an exciting challenge.

The aim of this final thesis was to analyse resumes of the Soviet era from the perspectives of document management and language usage to determine how the documents were composed and which phrases were used. Considering the limited scope of this thesis, the thesis excludes a more thorough analysis of the historical context and an in-depth comparison of the data presented the resume from the perspective of the historical events of the Soviet period.

The author used the resumes of Tartu State University applicants from the fond EAA.5311 at the Estonian State Archive. The sample consisted of 72 resumes from the periods 1944-1946 and 1953-1955. The research method employed in the present thesis is thematic analysis.

Whilst focusing on the resumes and relying on the theoretical framework the author discovered that the applicants mostly relied on the personnel record form for writing their resume, thus the author analysed the documents by comparing if and how many points corresponded to the information presented on the record form. The use of the phrases was analysed in the scope of the same categories to determine how the applicants described their life using Soviet-style vocabulary and how common phrases were incorporated.

The section of results outlines answers to the research questions listed in the beginning of the thesis. Applicants wrote their resumes on the basis of the information provided on the personnel record form. The same form was also referenced for assessing whether the applicant was suitable to enter a Soviet

university in terms of social background, education and various other characteristics. Applicants were chosen on the basis of pre-determined criteria and hence, for the applicants it was smarter to avoid writing the kind of information that would have been considered to be “wrong” during the Soviet period. The applicants’ resumes were inspected by the mandate committee.

The wording of biographical information was similar through resumes. Several resumes featured the same sentences: “does not own machinery”, “no relatives abroad”, “has not been sentenced”, etc.

Biographical information was stressed and described elaborately and verbosely when it was regarded to be in accordance with the Soviet order. Nevertheless, it could be assumed that as an unspoken rule, resume was kept as short as possible to avoid additional questions concerning personal information. However, there were a few applicants who wrote extremely detailed descriptions, giving the appearance of trying very hard to prove their suitability to study at the Soviet university. Information considered to be suited with the Soviet regime was described thoroughly and in a detailed manner.

KASUTATUD KIRJANDUS JA ARHIIVIALLIKAD

Kasutatud arhiiviallikad

Tartu Ülikool - EAA.5311. Fondiloend. Kasutatud 31.10.2018.
http://www.eha.ee/fondiloend/frames/fond_prop.php?id=5372

Tartu Ülikooli Üliõpilaste isiklikud toimikud - EAA.5311/1 – EAA.5311/117

Kasutatud kirjandus

Dekker, R. (2002). *Jacques Presser's Heritage: Egodocuments in the Study of History*. Erasmus Universiteit Rotterdam. Kasutatud 24.12.2018 <https://core.ac.uk/download/pdf/83561156.pdf>

Educational dictionary (i.a). Kasutatud 24.12.2018
<http://www.eki.ee/dict/haridus/index.cgi?Q=context>

Eesti keele seletav sõnaraamat. (2018). *Autobiograafia*. Kasutatud 03.11.2018.
<http://www.eki.ee/dict/ekss/index.cgi?Q=autobiograafia&F=M>

Hinrikus, R. (2000). *Eesti rahva elulood. Sajandi sada elulugu kahes osas. II osa*. Tallinn: Tänapäev.

Hinrikus, R., Kriss, T.A. (2018). *Minu elu ja armastus. Eesti rahva elulood*. 1. köide. Tallinn: Tänapäev.

Hion, E. (2013). *Valdo Pant – aastaid hiljem*. Tallinn: Maagiline Ruum.

Kalmus, V., Masso, A. ja Linno, M. (2015). *Kvalitatiivne sisuanalüüs*. Kasutatud 24.12.2018
<http://samm.ut.ee/kvalitatiivne-sisuanalyys>

Karjahärm, T., Sirk, V. (2007). *Kohanemine ja vastupanu. Eesti haritlaskond 1940-1987*. Tallinn: Kirjastus Argo.

Kurvet-Käosaar, L. (2010). *Pilguheit eesti omaelulookirjutusele: nähtus ja selle ajalugu*. Kasutatud 03.11.2018. <http://kjk.eki.ee/ee/issues/2012/3/111>

Käsiraamat Eesti NSV kõrgemaisse koolidesse astujaile 1945. aastal. (1945)

Lagerspetz, M. (2017). *Ühiskonna uurimise meetodid. Sissejuhatus ja väljajuhatus*. Tallinn: Tallinna Ülikooli Kirjastus.

Laherand, M-L. (2008). *Kvalitatiivne uurimisviis*. Tallinn: Sulesepp OÜ.

Lauren, S. (2019). *Elulookirjeldus kui nõukogulik dokumendiliik: Tartu Riikliku Ülikooli sisseastujate näitel 1950. aastatel*. Seminaritöö. Tartu Ülikool, Infokorralduse õppekava.

Liivik, O. (2006). *Eestimaa Kommunistliku Partei Keskkomitee aparaat 1945-1953*. Tartu: Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pacevičius, A. (i.a). *Egodokumendid kui mina-vormis tekstid. Hetkeseis ja uurimine Leedus ja diasporaas*. Vilniuse Ülikool. Kasutatud 01.11. 2018. https://www.balthet.net/wp-content/uploads/2016/12/Pacevicius_EST.pdf

Pallas, A. (2004). *Meie jäljed jäävad. Eesti ajakirjanike elulood I*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pallas, A., Tammar, H., Uus, S. (2006). *Teelised helisillal. Ringhäälingurahva lood*. Tartu Ülikooli Kirjastus.

Pilv, A. (2012). *Minakirjutusest. Tõnu Õnnepalu, Mihkel Raua ja Madis Kõivu näitel. On Self-Writing*. Kasutatud 31.10.2018. https://www.researchgate.net/publication/307700431_Minakirjutusest_Tonu_Onnepalu_Mihkel_Raua_ja_Madis_Koivu_naitel_On_Self-Writing

Pilve, E. (2017). „Kurnajate“ ja „rahvavaenlaste“ perekonnaliikmed Nõukogude võimu kammitsais. Kasutatud 23.09.2018 <http://www.ra.ee/tuna/wp-content/uploads/pilve-eli-kurnajate-ja-rahvavaenlaste-tuna-2017-1-1.pdf>

Raamatukogusõnastik. (2018). *Elulugu*. Kasutatud 03.11.2018. <https://termin.nlib.ee/view/1277>

Rahi-Tamm, A., Saueauk, M. (2015). „Nõukogude julgeolekuasutuste Stalini-aegseist ülekuulamisprotokollidest. Allikakriitiline ülevaade“. Tõnu Tannberg (koost), *Nõukogude Eesti külma sõja ajal* (lk 218-242). Tartu: Eesti Ajalooarhiiv.

- Rämmer, A. (2014). *Valimi moodustamine*. Kasutatud 25.12.2018 <http://samm.ut.ee/valimid>
- Siilivask, K., Palamets, H. (1982). *Tartu Ülikooli ajalugu III 1918-1982*. Tallinn: Eesti Raamat.
- Tammer, E. (2006). *Nõukogude kool ja õpilane*. Tallinn: Tammerraamat.
- Tamul, S. (i.a.). *Tartu Ülikooli lugu*. Kasutatud 02.11. 2018. <https://www.ut.ee/et/tartu-ulikooli-lugu>
- Teatmik Tartu Riikliku Ülikooli astujale 1950.a.* (1950) Kasutatud 24.09.2018 http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/53574/teatmik_ulikooli_astujaile_1950_ocr.pdf?sequence=2&isAllowed=y
- Uus, S. (2019). Autori kirjavahetus. Tartu, 29. jaanuar.
- Veskimägi, K-O. (2005). *Kuidas valitseti Eesti NSV-d*. Tallinn: Kirjastus Varrak.
- Virkus, S. (2016). *Diskursusanaliis jt intervjuu analiisi meetodid*. Kasutatud 25.12.2018 http://www.tlu.ee/~sirvir/Intervjuu_vaatlus_ja_sisuanals/diskursusanals_jt_intervjuu_analsi_meetodid.html
- Õunapuu, L. (2014). *Kvalitatiivne ja kvantitatiivne uurimisviis sotsiaalteadustes*. Kasutatud 14.12.2018 http://dspace.ut.ee/bitstream/handle/10062/36419/ounapuu_kvalitatiivne.pdf

LISAD

Lisa 1. Elulookirjutajate identifitseerimiskoodid

Tabel 1 Kodeeritud elulookirjutiste kirjutajad aastast 1944

Sugu	Elulookirjutamise aasta	Kood
N	1944	V1
N	1944	V2
M	1944	V3
N	1944	V4
M	1944	V5
N	1944	V6
N	1944	V7
M	1944	V8
M	1944	V9
N	1944	V10
N	1944	V11
M	1944	V12

Tabel 2 Kodeeritud elulookirjutiste kirjutajad aastast 1945

Sugu	Elulookirjutamise aasta	Kood
M	1945	V13
M	1945	V14
M	1945	V15
N	1945	V16
N	1945	V17
M	1945	V18
N	1945	V18
N	1945	V20
N	1945	V21
N	1945	V22
M	1945	V23
M	1945	V24

Tabel 3 Kodeeritud elulookirjutiste kirjutajad aastast 1946

Sugu	Elulookirjutamise aasta	Kood
N	1946	V25
N	1946	V26
N	1946	V27
M	1946	V28
M	1946	V29
N	1946	V30
M	1946	V31
M	1946	V32
M	1946	V33
M	1946	V34
N	1946	V35
N	1946	V36

Tabel 4 Kodeeritud elulookirjutiste kirjutajad aastast 1953

Sugu	Elulookirjutamise aasta	Kood
N	1953	V37
N	1953	V38
M	1953	V39
M	1953	V40
N	1953	V41
M	1953	V42
M	1953	V43
M	1953	V44
N	1953	V45
M	1953	V46
N	1953	V47
N	1953	V48

Tabel 5 Kodeeritud elulookirjutiste kirjutajad aastast 1954

Sugu	Elulookirjutamise aasta	Kood
M	1954	V49
M	1954	V50
N	1954	V51
N	1954	V52
M	1954	V53
M	1954	V54

N	1954	V55
N	1954	V56
N	1954	V57
M	1954	V58
N	1954	V59
N	1954	V60
M	1954	V61
M	1954	V62
M	1954	V63
N	1954	V64

Tabel 6 Kodeeritud elulookirjutiste kirjutajad aastast 1955

Sugu	Elulookirjutamise aasta	Kood
N	1955	V65
M	1955	V66
M	1955	V67
M	1955	V68
M	1955	V69
M	1955	V70
M	1955	V71
M	1955	V72

Lihtlitsents lõputöö reprodutseerimiseks ja üldsusele kättesaadavaks tegemiseks

Mina, Sigrid Lauren,

1. annan Tartu Ülikoolile tasuta loa (lihtlitsentsi) minu loodud teose

Elulookirjeldus kui nõukogude aja dokumendiliik: Tartu Riiklikku Ülikooli sisseastujate näitel aastatel 1944-46 ja 1953-55,

mille juhendaja on Ene Selart,

reprodutseerimiseks eesmärgiga seda säilitada, sealhulgas lisada digitaalarhiivi DSpace kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.

2. Annan Tartu Ülikoolile loa teha punktis 1 nimetatud teos üldsusele kättesaadavaks Tartu Ülikooli veebikeskkonna, sealhulgas digitaalarhiivi DSpace kaudu Creative Commons'i litsentsiga CC BY NC ND 3.0, mis lubab autorile viidates teost reprodutseerida, levitada ja üldsusele suunata ning keelab luua tuletatud teost ja kasutada teost ärieesmärgil, kuni autoriõiguse kehtivuse lõppemiseni.
3. Olen teadlik, et punktides 1 ja 2 nimetatud õigused jäävad alles ka autorile.
4. Kinnitan, et lihtlitsentsi andmisega ei riku ma teiste isikute intellektuaalomandi ega isikuandmete kaitse õigusaktidest tulenevaid õigusi.

Sigrid Lauren

31.05.2019